

**Małopolska Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Tarnowie
Wydział Nauk Społecznych**

Barbara Piotrowska

Numer albumu: 12601

**Świadomość zjawiska cyberprzemocy wśród uczniów
szkoły podstawowej, ich rodziców i nauczycieli**

**Praca licencjacka
na kierunku Pedagogika
w zakresie Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej**

**Praca wykonana pod kierunkiem
Prof. dr. hab. inż. Janusza Morbitzera
Małopolska Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Tarnowie**

Tarnów, czerwiec 2014 r.

Składam serdeczne podziękowania Promotorowi
Panu prof. dr. hab. inż. Januszowi Morbitzerowi
za życzliwość, cenne uwagi merytoryczne,
wszechstronną pomoc oraz poświęcony czas

Oświadczenie Promotora

Oświadczam, że niniejsza praca została przygotowana pod moim kierunkiem i stwierdzam, że spełnia ona warunki do przedstawienia jej w postępowaniu o nadanie tytułu zawodowego.

Na recenzenta niniejszej pracy proponuję
.....

.....
Data

.....
Podpis Promotora

Zatwierdzam na recenzenta niniejszej pracy
.....

.....
Data

.....
Podpis Dziekana

Oświadczenie Autora pracy

Świadom odpowiedzialności prawnej oświadczam, że przedkładana praca dyplomowa została opracowana przeze mnie samodzielnie. Stwierdzam, że nie zawiera ona żadnych danych oraz informacji, które zostały pozyskane w sposób niedozwolony, a także iż nie stanowiła ona wcześniej – w całości lub w części – podstawy żadnej procedury urzędowej, związanej z nadawaniem dyplomów wyższych uczelni, bądź też tytułów zawodowych.

Oświadczam, że niniejsza wersja pracy jest identyczna z załączoną wersją elektroniczną. Zgodność tę poświadczam własnoręcznym podpisem na nośniku elektronicznym.

Wyrażam zgodę na skopiowanie elektronicznego egzemplarza pracy dyplomowej na potrzeby archiwizacji w Małopolskiej Wyższej Szkole Ekonomicznej w Tarnowie.

.....
Data

.....
Podpis Autora pracy

Spis treści

Wstęp	5
1. Rozwój psychofizyczny dziecka	6
2. Dziecko w świecie mediów	17
1. Pozytywne i negatywne znaczenie mediów w życiu dziecka	17
2. Problem uzależnień od technologii informacyjnych i komunikacyjnych.....	21
3. Charakterystyka cyberprzemocy	26
1. Cyberprzemoc – istota i definicja pojęć.....	26
2. Przyczyny i skutki cyberprzemocy	29
3. Działania profilaktyczne podejmowane przez rodziców i nauczycieli wobec cyberprzemocy	33
4. Metodologia badań własnych	38
1. Cel i przedmiot badań	38
2. Problemy i hipotezy badawcze.....	39
3. Metody, techniki i narzędzia badawcze	41
4. Charakterystyka badanej populacji	42
5. Wyniki badań własnych	46
1. Analiza świadomości rodziców zjawiska cyberprzemocy	46
1.1. Świadomość rodziców zjawiska cyberprzemocy	46
1.2. Wiedza rodziców o zjawisku cyberprzemocy	49
2. Analiza świadomości nauczycieli zjawiska cyberprzemocy	52
2.1. Świadomość nauczycieli zjawiska cyberprzemocy.....	52
2.2. Wiedza nauczycieli o zjawisku cyberprzemocy.....	54
3. Analiza świadomości uczniów zjawiska cyberprzemocy	56
3.1. Postrzeganie zjawiska cyberprzemocy przez uczniów.....	56
3.2. Doświadczenia uczniów zjawiska cyberprzemocy	60
Podsumowanie i wnioski	64
Spis wykresów	66
Bibliografia	67
Aneks	70

Wstęp

Media są nieodłącznym elementem codziennego funkcjonowania. Niezależnie od wieku każdy człowiek korzysta z nich na co dzień. Jednym z najbardziej rozpowszechnionych w ostatnim dziesięcioleciu medium jest Internet, który umożliwia nie tylko komunikację z innymi ludźmi, ale również jest źródłem wielu informacji. Korzystanie z Internetu daje wiele możliwości. Jedną z nich jest poznawanie innych osób oraz ich opinii. Cyberprzestrzeń niesie ze sobą liczne zagrożenia. Szczególnie młode i niedoświadczone osoby są narażone na to, że ktoś kogo nie znają i nigdy nie widziały może wyrządzić im krzywdę. Anonimowość, jaką zapewnia Internet sprawia, że wiele osób czuje się bezkarna i w sposób obraźliwy wyraża zdanie na cudzy temat. Intensywne szkalowanie innych to cyberprzemoc, która nie następuje bezpośrednio, a rani w sposób psychiczny.

W związku z powyższym podjęto próbę omówienia tematu dotyczącego występowania zjawiska cyberprzemocy w szkole w Ilkowicach. Celem badań było poznanie opinii rodziców, uczniów oraz nauczycieli na temat zjawiska cyberprzemocy.

Pracę podzielono na dwie części. W części teoretycznej, obejmującej pierwsze trzy rozdziały, umieszczono teoretyczne zagadnienia dotyczące zjawiska cyberprzemocy. W pierwszym rozdziale nakreślono rozwój dziecka. W drugim rozdziale omówiono zagadnienia związane z występowaniem oraz wagą mediów w codziennym funkcjonowaniu dziecka. Trzeci rozdział zawiera informacje dotyczące zagadnień związanych z cyberprzemocą. W tym rozdziale zdefiniowano kluczowe pojęcie dla pracy oraz opisano przyczyny, skutki, a także działania profilaktyczne podejmowane przez rodziców i uczniów. W części drugiej zamieszczono metodologię, a następnie wyniki badań własnych.

W metodologii określono cel, pytania badawcze, a także omówiono metody wykonania badań. W ostatnim rozdziale, na podstawie przeprowadzonej ankiety oraz wywiadu umieszczono wyniki badań, które podzielono na trzy grupy badawcze: rodziców, nauczycieli oraz uczniów.

W podsumowaniu wyciągnięto wnioski, a następnie umieszczono spis wykresów i bibliografię.

1. Rozwój psychofizyczny dziecka

Człowiek od momentu poczęcia rozwija się. Proces ten postępuje już przed narodzinami dziecka oraz po przyjściu na świat. Pojęcie rozwoju trzeba rozumieć jako „zmianę w czasie lub proces zmian, składający się z następujących po sobie etapów. Zmiany mogą przebiegać w kierunku pozytywnym (progres), negatywnym (regres) lub ulegać zatrzymaniu (stabilizacja)”¹. Rozwój ontogenetyczny obejmuje zmiany zachodzące od poczęcia do śmierci człowieka. Człowiek rozwija się w różnych wymiarach. Najważniejsze z nich to rozwój fizyczny, psychiczny i społeczny. Pierwszy wymiar odnosi się do kształtowania się organizmu człowieka – w rozwoju następują zmiany w rozmiarach i budowie, ale także w funkcjonowaniu organizmu. Rozwój psychiczny oznacza zmiany dokonujące się w psychice człowieka, a rozwój społeczny zawiera w sobie kształtowanie się ról społecznych i relacji z innymi ludźmi. Wszystkie sfery rozwoju człowieka są powiązane ze sobą, zaburzenia w jednej z nich mogą powodować zaburzenia całego rozwoju osoby.

Człowiek na etapach rozwoju poznaje nowe zagadnienia, rozwój poznawczy prowadzi do osiągnięcia dojrzałości osobowej². Kształtowanie się osobowości dojrzałej jest najbardziej widoczne w okresie przechodzenia z dzieciństwa w dorosłość, okres ten jest nazywany adolescencją³. Dojrzałość fizyczna oznacza ukształtowanie się proporcji ciała wraz z narządami i układami charakterystycznymi dla osoby dorosłej⁴. Dojrzałość psychiczna opiera się na osiągnięciu pewnego poziomu intelektualnego, emocjonalnego i moralnego, co oznacza zdolność do ponoszenia odpowiedzialności za swoje czyny, do kontrolowania zachowań i emocji, do umiejętności podejmowania decyzji w ważnych wyborach i zawiera w sobie poczucie autonomii. Z kolei dojrzałość społeczna wyraża się w zdolności do pełnienia ról społecznych w rodzinie i w społeczeństwie, a także zdolność do dobrego komunikowania się z innymi oraz zarobkowania i utrzymania siebie i rodziny. Staje się osobą dojrzałą, podejmująca

¹ B. Woynarowska, *Rozwój fizyczny oraz motoryczny dzieci i młodzieży*

http://www.wydawnictwopzwł.pl/download/spis_tresci/231200100.pdf [dostęp: 17.02.2014], s. 1.

² A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęstwa do dorosłości*, PWN, Warszawa 2002, s. 39.

³ B. Harwas-Napierała, M. Przetacznik-Gierowska, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, t. 1, PWN, Warszawa 2002, s. 163.

⁴ B. Woynarowska, *Rozwój fizyczny...*, dz. cyt., s. 2.

swoje życiowe funkcje, jest celem i przeznaczeniem rozwoju człowieka od początku. Rozwój jest najbardziej widoczny w osobie dziecka.

Dziecko w pedagogice jest rozumiane jako „osoba między: 1) narodzinami a dojrzałością; 2) narodzinami a pokwitaniem; 3) niemowlęctwem a pokwitaniem”⁵. Ten okres życia człowieka będzie szczególnym przedmiotem poniższych uwag.

Choć rozwój fizyczny i psychiczny rozpoczyna się już w okresie płodowym, to najbardziej widoczne zmiany dokonują się u dzieci w okresie kilku pierwszych lat ich życia. Według B. Dolężychy i P. Łaszczycy rozwój dziecka zależy jest od cech genetycznych, oddziaływania matki, a także środowiska przyrodniczego oraz kulturowo-społecznego⁶. Każde dziecko, przychodząc na świat, znajduje się i wzrasta w określonym środowisku społecznym. Jest przez nie stymulowane bądź ograniczane w rozwoju. Samo jednak posiada aktywność własną, przez którą również zdobywa doświadczenie życiowe i rozwija się.

Mówiąc o rozwoju, zazwyczaj ma się na myśli progres. Rozwój dziecka po okresie wewnątrzmacicznym (prenatalnym) przebiega w różnych etapach. Dziecko jest najpierw noworodkiem (do ok. 1. miesiąca po narodzinach)⁷, później znajduje się w okresie niemowlęcym (do 1. roku życia), następnie doświadcza wczesnego dzieciństwa utożsamianego z wiekiem poniemowlęcym (2.-3. rok życia), dzieciństwa okresu przedszkolnego (4.-6. rok życia), dzieciństwa młodszego wieku szkolnego (7.-10. rok życia, ew. do ok. 12. roku życia⁸), okresu dojrzewania płciowego (10.-15. rok życia u dziewcząt, 12.-17. rok życia u chłopców) oraz wieku młodzieńczego (15.-19. rok życia u dziewcząt, 17.-20. rok życia u chłopców). Po tym okresie następuje równowaga rozwojowa, która oznacza wczesną dorosłość i dorosłość związaną z pełnią życia człowieka, a następnie rozwój regresywny obejmujący sobą wiek starczy, wczesną starość, późną starość i długowieczność.

Dziecko jako noworodek spędza czas na jedzeniu i długim spaniu. W okresie noworodkowym następuje jego pierwszy rozwój. Po kilku miesiącach życia wyraża już spontaniczny uśmiech, przejawia reakcję na widok jedzenia, a rozwój fizyczny objawia się zdolnością do chwilowego utrzymania ciała na podparciu. W kolejnych miesiącach dziecko zaczyna samo siadać (często w pochyleniu do przodu), zwiększa się ruchliwość

⁵ Dziecko, [w:] A. R. Reber, *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2000, s. 171.

⁶ B. Dolężycha, P. Łaszczycy, *Biomedyczne podstawy rozwoju z elementami higieny szkolnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 62.

⁷ B. Woynarowska, *Rozwój fizyczny...*, dz. cyt., s. 3.

⁸ Kryterium rozpoznawczym jest pojawienie się pierwszych objawów dojrzewania płciowego.

kończyn (dziecko potrafi podskakiwać i chwytać rękami przedmioty). W czasie kilku miesięcy życia dziecko zaczyna wymawiać pierwsze głoski. Po ukończeniu 9. miesiąca życia dziecko zwykle raczkuje i uczy się chodzić. Zaczyna mówić proste słowa (mama, tata). W okresie ok. 1 roku umie już zwykle chodzić i coraz bardziej angażuje się w czynności wykonywane przez dorosłych, np. zainteresowanie i próba pomagania przy ubieraniu. Wtedy dzieci zaczynają również ssać kciuka, lubi kołysanie. W etapie niemowlęcym rozpoczyna się zainteresowanie dźwiękiem, kolorem, smakiem przedmiotów. W tym czasie następuje przejście z fazy biernej do fazy aktywności dziecka, dlatego dziecko coraz bardziej interesuje się zabawkami i przedmiotami życia codziennego. W rozwoju fizycznym ważny jest również fakt pojawienia się pierwszych zębów.

Charakterystyczne cechy motoryki dzieci od okresu płodowego aż do okresu młodzieńczego przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Motoryka dzieci i młodzieży w różnych okresach wieku rozwojowego

Okres	Charakterystyczne cechy
płodowy	<ul style="list-style-type: none"> • ruchy całego ciała nieskoordynowane, o zwiększającej się liczbie i złożoności ora ruchy oddechowe, • rozwój ruchów bezwarunkowych,
noworodkowy	<ul style="list-style-type: none"> • nieporadność ruchowa, • uogólnione reakcje ruchowe (ruchy błędne), • wrodzone odruchy bezwarunkowe,
niemowlęcy	<ul style="list-style-type: none"> • utrzymujące się ogólne reakcje ruchowe, niepokój, rozrzutność ruchowa, • stopniowe zanikanie odruchów bezwarunkowych, • początek przekształcania się ruchów błędnych w celowe, • pionizacja ciała i rozwój ruchów lokomocyjnych, • rozwój chwytu z przeciwstawieniem kciuka,
poniemowlęcy	<ul style="list-style-type: none"> • duża ruchliwość i rozrzutność uchowa, • doskonalenie ruchów lokomocyjnych, • rozwój umiejętności manipulacji,
przedszkolny	<ul style="list-style-type: none"> • duża potrzeba ruchu, • zdolność uczenia się nowych ruchów, • duża harmonia ruchu, płynność, poczucie rytmu i zwinność, • czerpanie radości z ruchu i własnych osiągnięć ruchowych, • niedoskonałość ruchów manualnych, • początek dymorfizmu płciowego,

młodszy szkolny	<ul style="list-style-type: none"> • utrzymująca się potrzeba ruchu, • łatwość opanowywania nowych i specyficznych umiejętności ruchowych, • wysoki poziom sprawności i wydolności fizycznej, • pogłębiający się dymorfizm płciowy,
dojrzwiania płciowego	<ul style="list-style-type: none"> • przejściowy zanik harmonii i płynności ruchów oraz zdolności do uczenia się nowych ruchów, • u dziewcząt ociężałość (lenistwo) ruchowa i zakończenie rozwoju motorycznego, • utrwalony dymorfizm płciowy,
młodzieńczy	<ul style="list-style-type: none"> • osiągnięcie motoryczności dorosłej kobiety/dorosłego mężczyzny, • ekonomika ruchów, • dalszy rozwój sprawności fizycznej (zwłaszcza siły i szybkości) u chłopców, u dziewcząt sprawność fizyczna zależna od stylu życia.

Źródło: B. Woynarowska, *Rozwój fizyczny oraz motoryczny dzieci i młodzieży*
http://www.wydawnictwopzw1.pl/download/spis_tresci/231200100.pdf [dostęp: 17.02.2014], s. 17.

Przez cechy rozwoju motorycznego najłatwiej jest zaobserwować dynamikę rozwoju dziecka. Dziecko do lat 3 uczy się władania własnym ciałem oraz opanowuje czynności związane z życiem codziennym⁹. Rozwój fizyczny wyraża się w coraz większej ruchliwości dziecka wraz ze zwiększającą się koordynacją ruchową. W wieku niemowlęcym najwcześniej wykształcają się ruchy oczu i ust, a po ukończeniu 1 roku życia największe zmiany ruchliwości obserwuje się w kończynach i całej postawie ciała. Wraz z wiekiem pojawiają się ruchy związane z bodźcami zewnętrznymi. Rozwijają się również mechanizmy kontrolowania ruchów mięśni. Dziecko zwykle w okresie 2-3 lat nabywa umiejętności przytrzymania zwieraczy. Z etapu spontaniczności ruchów dziecko przechodzi do etapu ruchów kierowanych. W wieku 3 lat dziecko może uczyć się jazdy na rowerze, układać puzzle (im dziecko starsze, tym większy stopień trudności) czy klocki. Zaczyna również rysować. Zarówno chłopcy, jak i dziewczynki rozpoczynają odtwarzać role społeczne. Bawią się lalkami, samochodami, maskotkami – zaczynają odtwarzać sceny z życia społecznego. W wieku 3 lat dzieci często idą już do przedszkola, gdzie wyspecjalizowani nauczyciele przez zabawę wspierają rozwój motoryczny dzieci.

Etap wczesnoszkolny jest okresem dalszego rozwoju motoryczności dziecka. Widoczna jest większa ekonomia ruchów. Kończyny wydłużają się i nie ma już tak

⁹ A. Jopkiewicz, E. Suliga, *Biomedyczne podstawy rozwoju człowieka*, Wydział Pedagogiczny WSP w Kielcach, Radom-Warszawa 1998, s. 110.

dynamicznego przyrostu głowy, jak wcześniej. Pod koniec okresu wczesnoszkolnego mózg osiąga swoją pełną objętość. Sprawność manualna dzieci wówczas nie jest jeszcze wykształcona, ale poprzez ćwiczenie rysowania, układania klocków zwiększa się. Dzieci są bardziej zdolne do kształtowania nowych ruchów, a dynamika rozwoju zdolności motorycznych zbliża te zdolności do poziomu motoryki dorosłej osoby. W tym wieku wskazane jest rozwijanie umiejętności sportowych. Dzieci, zwłaszcza chłopcy, są zainteresowane rywalizacją. W ok. 6.-7. roku życia następuje tzw. „skok szkolny”, czyli przyspieszenie rozwoju związane ze zmianą trybu życia. Nawet jeśli dziecko już wcześniej chodziło do przedszkola, to w tym wieku jest to wpisane w jego funkcjonowanie społeczne. Następnie w ok. 8.-9. roku życia dziecko staje się samodzielne względem środowiska zewnętrznego¹⁰. W kolejnych latach dynamika rozwoju motorycznego nie jest już tak znacząca. Następuje przejście do dynamiki rozwoju płciowego i osiągania dojrzałości płciowej w wieku młodzieńczym (związany jest z tym także rozwój fizyczny), a także zwiększa się dynamika rozwoju psychicznego (emocjonalnego).

Rozwój psychiczny jest równie ważny, co rozwój fizyczny dziecka. Wpływa on nie tylko na kształtowanie się osobowości dziecka, ale także na jego zdolność do nawiązywania kontaktów i relacji społecznych oraz na sposób wywiązywania się z roli społecznych.

Od momentu urodzenia dziecko potrzebuje osoby, która będzie się nim opiekowała i zaspokajała jego potrzeby (żywieniowe, bezpieczeństwa). Wraz z rodzeniem się poczucia autonomii, czyli dorastaniem do samodzielnego życia, rodzi się potrzeba posiadania osoby bliskiej, która daje wsparcie i zrozumienie emocjonalne. Na każdym etapie, zwłaszcza w okresie przedszkolnym i szkolnym, dziecko potrzebuje również nauczyciela. Może nim być rodzic, opiekun, nauczyciel szkolny – nauczycielem jest każda osoba, która wprowadza w świat, w reguły nim rządzące, która naucza funkcjonowania w tym świecie.

Dziecko w okresie niemowlęcym zaczyna reagować na czynniki zewnętrzne. Zaczyna uśmiechać się i rozpoznawać osoby bliskie po dotyku, zapachu i widoku. W wieku do lat 3 uczy się mówić, aby nawiązać kontakt z innymi¹¹. W ten sposób objawiają się pierwsze próby wyrażenia siebie. W wieku niemowlęcym dziecko

¹⁰ Tamże, s. 110-111.

¹¹ A. Jacewski, *Biologiczne i medyczne podstawy rozwoju człowieka*, Wydawnictwo „ŻAK”, Warszawa 2003, s. 85-87.

rozpoznaje głód (od momentu urodzenia) i sytość, zimno lub jego brak, ból. Matka stanowi wówczas dla niego najważniejsze odniesienie emocjonalne, ponieważ przez okres życia płodowego dwa te organizmy były z sobą nieustannie związane. Dziecko jeszcze nie odbiera faktu, że jest już oddzielnym bytem. Wraz z dojrzewaniem biologicznym dziecko zaczyna odbierać coraz więcej bodźców. Rozpoznaje ludzi i przedmioty, wcześniej się ich uczy – przez to kształtuje się jego pamięć. Psychiczną cechą charakterystyczną dla dzieci jest ciekawość, rozpoczyna się ona już w wieku niemowlęcym. Jednocześnie dziecko doświadcza odczuć radości, lęku, zdumienia. Małe dziecko wymaga niemal ciągłej uwagi dorosłych, wtedy umacniają się jego relacje z rodzicami. Uważa się, że jakość opieki sprawowanej nad dziećmi w pierwszych latach ich życia w bardzo dużym stopniu wpływa na kształtowanie się ich osobowości i późniejszej zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie. Więc emocjonalna tworzona z rodzicami jest dobra, ponieważ dziecko czuje się wówczas bezpiecznie i może w dobrych warunkach nadal rozwijać się – „dzieci z bezpiecznym typem przywiązania są bezpośrednio, jasno komunikują swoje emocje, są empatyczne i mają możliwość uwzględniania perspektywy drugiej strony. Dominują u nich pozytywne emocje, a negatywne są zazwyczaj sygnałem frustracji lub konfliktu, ale charakteryzują się krótkotrwałością. Dzieci te łatwo nawiązują relacje z rówieśnikami”, natomiast „dzieci z lękowo-ambivalentnym typem przywiązania w warunkach szkolnych charakteryzują się wycofaniem z relacji rówieśniczych, a w przypadku zachowań agresywnych ze strony innych uczniów często stają się ofiarami. Mają skłonność do depresji z powodu poczucia alienacji”¹². W późniejszych latach zbyt przywiązanie dziecka do rodziców może oznaczać nieumiejętność funkcjonowania wśród innych ludzi. Małe dzieci swoją emocjonalność wyrażają w ssaniu kciuka, które oznacza rozładowanie emocjonalne¹³. Ponadto umieją wyrazić radość (uśmiech, skakanie) i smutek lub ból (płacz). W wieku 2 lat i później dziecko umie już wyrazić swoją złość i wściekłość, tupiąc nogą lub uderzając głową o podłogę. Okres trzech lat to czas dużego wyrażania emocji, które są zmienne. Dziecko zachowuje się impulsywnie i wybucha na zewnątrz. Dziecku łatwo jest przechodzić z jednego

¹²A. Słaboń-Duda, *Wczesna relacja matka-dziecko i jej wpływ na dalszy rozwój emocjonalny dziecka*, „Psychoterapia” 2011, nr 2, s. 15.

¹³ *Rozwój psychiczny dziecka od 0 do 10 lat* [z:] http://www.bratki-barlinek.pl/home/images/stories/artykuly/pliki/ROZWJ_PSYCHICZNY_DZIECKA_OD_0_DO_10_LA_T.doc [dostęp: 17.02.2014].

stanu emocjonalnego w drugi. Na tym etapie rozwoju emocje i przeżycia są wyrażane na zewnątrz: dzieci krzyczą, gestykulują i dużo mówią.

W wieku przedszkolnym dziecko kształtuje ducha rywalizacji. Cieszy się, kiedy coś mu wychodzi i frustruje, kiedy czegoś nie potrafi. Jego cierpliwość jest jeszcze nieukształtowana. Sposobem rozładowania napięć może być plucie, obgryzanie paznokci, wraz z wiekiem wzrasta ilość i intensywność sposobów rozładowania emocji. Narasta świadomość emocji, która ma związek z edukowaniem dziecka przez dorosłych. Dziecko potrafi nazwać podstawowe emocje, ale niekoniecznie umie sobie z nimi poradzić. W młodszym wieku szkolnym zanikają stare sposoby rozładowania napięć, stają się one rzadsze. W psychice dziecka rozwijają się funkcje związane z wyobraźnią, spostrzeganiem, myśleniem. Zwiększa się również chęć zaspokojenia potrzeb społecznych. Przejawia się to w tworzeniu się więzi rówieśniczych o nacechowaniu emocjonalnym. Dzieci już wcześniej zaczynają obserwować różne sytuacje społeczne i wyciągają własne wnioski. Dorośli wówczas poprzez interakcje z dziećmi kształtują ich wzorce oraz role społeczne¹⁴. Szczególne znaczenie mają tutaj różne formy nauczania (bajki, opowieści), które wpływają na kształtowanie się właściwych wzorców¹⁵. W okresie ok. 4 lat dzieci zaczynają nawiązywać pierwsze przyjaźnie (jeśli przebywają w gronie rówieśników) i lubią robić na złość dorosłym. Dzieci w tym okresie postępują egoistycznie, ale wspomaganie ich rozwoju (np. przez edukację przedszkolną) sprzyja gotowości dzieci do współdziałania oraz przestrzegania norm wspólnych.

Wiek 6-7 lat jest wiekiem, w którym dziecko idzie do szkoły, okres ten uważa się za „skok szkolny”, jednak istotne jest, że to „nie wiek decyduje o dojrzałości szkolnej, lecz środowiskowo uwarunkowanie możliwości rozwojowe dziecka wstępującego do szkoły”¹⁶. Za dojrzałość szkolną w zakresie rozwoju emocjonalno-społecznego dzieci uznaje się następujące wyznaczniki: dziecko jest w znacznym stopniu samodzielne; łatwo i chętnie nawiązuje kontakty z nauczycielem i kolegami; posiada umiejętności podporządkowania się wymaganiom dyscypliny; potrafi uczestniczyć w pracach społecznych; jest obowiązkowe, wytrwałe i wrażliwe na opinię nauczyciela; cechuje się takim stanem równowagi nerwowej, która umożliwia

¹⁴ M. Przetacznikowa, G. Makiello-Jarża, *Psychologia rozwojowa*, WSiP, Warszawa 1979, s. 113.

¹⁵ A. Jacewski, *Biologiczne i medyczne podstawy...*, dz. cyt., s. 90 i nast.

¹⁶ B. Wilgocka-Okoń, *Gotowość szkolna dzieci sześciolatków*, Wydawnictwo „ŻAK”, Warszawa 2003, s. 20.

oprowadzenie reakcji emocjonalnych¹⁷. Wraz z rozwojem emocjonalnym następuje rozwój społeczny dzieci. W zabawie widać łączenie się w pary w mniejsze lub większe grupy¹⁸. W kontaktach z innymi rozwija się temperament, a także większa paleta emocji i zdolności intelektualnych. Od 3 roku życia kształtuje się postawa wobec siebie samego, która w kontaktach z rówieśnikami się wzmacnia. Poziom samooceny wpływa na tworzenie się obrazu własnej osoby¹⁹, co z kolei oddziałuje na dalszy rozwój emocjonalny i społeczny dziecka. Dzieci rozpoczynają edukację, która służy wyposażeniu ich w wiedzę i zdolności do funkcjonowania w grupie w relacji rówieśniczej oraz w relacji podporządkowania do nauczyciela. Na kolejnych etapach rozwoju proces uczenia się wpływa na samodzielne rozwiązywanie problemu – następuje to, kiedy dziecko do siebie odnosi zdolność rozumienia spraw społecznych²⁰.

W etapie szkolnym do nauczania rodziców zostaje dołączone nauczanie zinstytucjonalizowane. Rozwój emocjonalny zawiera w sobie elementy rozwoju moralnego. W wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym jest to tzw. moralność przedkonwencjonalna²¹. Dziecko w swoim postępowaniu kieruje się własnymi chęciami, które wiążą się z tym, co przyjemne i unikaniem tego, co przykre. Istotna jest postawa egoistyczna i egocentryczna, reguły są stosowane tylko po to, by uniknąć kary. Dzieci w tym wieku nie interesują się racjami i interesami innych. W ramach dojrzewania następuje przekształcenie moralności niekonwencjonalnej w moralność konwencjonalną i postkonwencjonalną. Moralność konwencjonalna kształtuje się w wieku ok. 13-16 lat, kiedy dzieci zaczynają się orientować w społecznych konwencjach. Wtedy zaczynają dostosowywać do nich swoje pragnienia i zachowanie. Wybierane są takie działania, które odpowiadają oczekiwaniom rodziny, czy innej ważnej grupy. Ważne stają się nie tylko motywy działania, ale także normy zewnętrzne. W osiągnięciu dojrzałości ważną rolę odgrywają autorytety. Moralność postkonwencjonalna natomiast jest charakterystyczna dla wieku powyżej 16 lat. Jednostka jest wówczas zdolna do oceny konwencjonalności norm i może być autonomiczna moralnie oraz porównywać własne zasady moralne z zasadami innych. Wtedy jednak za słuszne uważane są te sprawy, które są popierane przez większość

¹⁷ W. Brejnak, *Czy twój przedszkolak dojrzał do podjęcia nauki w szkole?*

http://www.portaledukacyjny.krakow.pl/files/Krakow_-_Gotowosc_szkolna_fragmenty_wykladu.pdf
[dostęp: 17.02.2014].

¹⁸ B. Harwas-Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2000, s.112–114.

¹⁹ Tamże, s. 119-121.

²⁰ D.AL. Khamisy, *Edukacja przedszkolna a integracja społeczna*, Wydawnictwo „ŻAK”, Warszawa 2006, s. 52 i nast.

²¹ A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwoju w zarysie*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2002, s. 93.

w danej grupie społecznej. Postępowanie wynika z subiektywnie wybranych zasad etycznych, ale przestrzegane są również zasady uniwersalne.

W wieku wczesnoszkolnym i szkolnym postępuje socjalizacja dzieci w środowisku rówieśniczym. Nawiązywane są sympatie, pojawiają się antypatie i rywalizacja. Następuje intensyfikacja interakcji społecznych, która oznacza nawiązywanie stosunków emocjonalnych z rówieśnikami i innymi osobami przy jednoczesnym rozluźnieniu więzi z rodzicami. Grupa rówieśnicza staje się ważniejszym punktem odniesienia niż rodzice (w kolejnych fazach dojrzewania). W środowisku szkolnym dzieci są pozbawione kontroli rodzicielskiej i znajdują się w kręgu osób pochodzących z różnych środowisk rodzinnych. Rozwój psychiczny jest wówczas zależny od większej liczby czynników zewnętrznych. Nieodłącznym aspektem rozwoju psychicznego jest myślenie. Z wiekiem dziecka zwiększają się zdolności myślenia – z obrazowego pojmowania myślenie przekształca się w logiczne wnioskowanie, na podstawie obserwacji zjawisk występujących w świecie. Dodatkowo „rozwijają się również myślenie operacyjne, któremu towarzyszy transformacja pojęć potocznych w naukowe”²². Dziecko jest w stanie przyswajać pojęcia coraz bardziej złożone. Tworzona jest również hierarchia pojęć, które są umieszczane w szerszych kategoriach. W wieku szkolnym zarysowują się nowe schematy funkcjonowania dzieci związane z rozwojem emocjonalnym: wrażliwość lub nadwrażliwość na aprobatę i dezaprobatę społeczną; podatność i niepodatność na sugestię; współzawodnictwo i postawa sportowa; odpowiedzialność; wygląd społeczny – empatia; dyskryminacja społeczna, a także antagonizm płci. Ponadto dziecko zaczyna dążyć do realizacji własnych celów. Funkcjonowanie społeczne dziewcząt i chłopców staje się zależne od postrzegania ich przez rówieśników.

Następuje również „przekserowanie” z okresu zabawy w okres stawiania się osobą kompetentną²³, przez naukę dziecko zdobywa nowe umiejętności. Ich prezentowanie jest związane z potrzebą uznania, chwaleńia przez innych, a przez to z potrzebą bycia atrakcyjnym partnerem społecznym w interakcjach. Ma to szczególne znaczenie w okresie dojrzewania, kiedy zaczyna się wzajemna fascynacja osobami różnych płci. Sukcesy i porażki wieku szkolnego wpływają na kształtowanie się poziomu samooceny dziecka. W wieku szkolnym dziecko zwykle ma poczucie tego,

²² J. Izraelska, *Dziecko w wieku szkolnym – jego rozwój psychoruchowy i emocjonalny* <http://poradnialipno.c0.pl/szesciolatek/DZIECKO%20W%20WIEKU%20SZKOLNYM%20i%20JEGO%20ROZWOJ.pdf> [dostęp:17.02.2014], s. 6.

²³ S. Jabłoński, *Wiek szkolny – zagrożenia rozwoju*, „Remedium” 2003, nr 10, s. 4-5.

co umie, jednak nie zawsze jest w stanie wykazać swoje umiejętności. Potrzebuje społecznego uznania dla tych umiejętności. W zakresie rozwoju psychicznego dziecka w wieku szkolnym i w wieku dorastania pojawia się pojęcie inteligencji emocjonalnej, co oznacza świadomość własnych emocji i umiejętność ukierunkowywania ich w dobrą stronę. Zdolność ta sprzyja motywowaniu siebie, a przez to także osiągnięciu zamierzonych celów.

Z samooceną jest związane pojęcie tożsamości, jej kształtowanie przypada na okres dorastania (między 10. a 20. rokiem życia). Duża rozpiętość wiekowa oznacza złożoność tego procesu – „zanim dorastający odnajdzie siebie, odkryje, jaki jest i co potrafi, a czego nie oraz odkryje, jak widzą go inni, będzie podejmował liczne próby, aby się o tym przekonać, będzie ryzykował i popełniał błędy”²⁴. Wchodząc w okres nastoletniości osoba staje w obliczu zmian dokonujących się w swoim ciele i w czasie intensywnych zmian emocjonalnych. Osoba taka zwykle buntuje się przeciw normom. Szuka także nowych sposobów reagowania na sytuacje stresowe. Znaczenia nabierają relacje z drugą płcią, a osłabieniu ulegają relacje rodzinne. Młody człowiek ma potrzebę zaznaczenia własnej autonomiczności. Wolność własnych wyborów manifestuje przez noszenie określonych rzeczy, posiadanie rzeczy (np. płyt), zachowywanie się w określony sposób (zaznaczenie odmienności), sprzeciwianie się osobom znaczącym, identyfikowanie się z idolem, odrzucanie wszystkiego i wszystkich, którzy nie pasują do obranej wizji świata²⁵. Dopiero po okresie poszukiwań i sprawdzeniu różnych rozwiązań osoba wybiera to, kim chce być. W nastoletnim wieku osoby zaczynają być także podatne na uzależnienia. Pod wpływem nacisków społecznych i biologicznych następują zmiany zachowania, zmiany w obrębie struktur umysłowych, zmiany struktury osobowości oraz zmiany w relacjach osoba-otoczenie jako cechy właściwe każdemu etapowi rozwoju²⁶. W tym kontekście warto przytoczyć zjawisko niedostosowania społecznego, które wynika szczególnie z zaburzeń emocjonalnych w różnych fazach rozwojowych dziecka. Defekty te mogą być tak silne, że przeszkadzają w normalnym funkcjonowaniu wśród innych jednostek społecznych. Niemniej jednak sfera emocjonalna człowieka nadal podlega kształtowaniu. Jako cechy charakterystyczne dla okresu dorastania, w którym dziewczęta i chłopcy stają się coraz bardziej autonomicznymi jednostkami, trzeba

²⁴ M. Bardziejewska, *Okres dorastania – szanse rozwoju*, „Remedium” 2004, nr 11, s. 4-5.

²⁵ Tamże.

²⁶ *Psychologia. Podręcznik akademicki*, pod red. J. Strelaua, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, s. 234.

wymienić przeczulenie na własnym punkcie, niezadowolenie z własnej osoby, zmienny nastrój, przekorę, krnąbrność, a z drugiej strony zawieranie trwalszych przyjaźni, zawieranie związków z osobami drugiej płci, demonstrowanie dorosłości.

Można wymieniać wiele cech osoby dojrzałej, ale nie ulega wątpliwości, że kształtowanie takiej osoby odbywa się szczególnie w etapach rozwojowych dzieci i młodzieży. Według M. Żebrowskiej zmiany rozwojowe oznaczają dojrzewanie fizjologiczne, dorastanie społeczne (kształtowanie się ocen, przekonań, postaw moralnych i nastawień społecznych, a także przygotowanie się do pełnienia określonych ról społecznych), rozwój umysłowy (przejście z myślenia konkretnego na abstrakcyjne, umożliwia to nie tylko efektywne uczenie, ale też rozwiązywanie problemów teoretycznych i praktycznych, prowadzi do rozumienia związków zachodzących w otaczającym świecie i orientacji w nich), a jak również dojrzewanie emocjonalne (efektem jest uzyskanie stałości i równowagi emocjonalnej, zwiększa się gama przeżyć oraz treść uczuć, rośnie rozwój tzw. uczuć wyższych)²⁷. Jednak od jakości środowiska rozwojowego zależy jakość ukształtowanej osobowości.

²⁷ M. Żebrowska, *Psychologia dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1986, s. 664.

2. Dziecko w świecie mediów

1. Pozytywne i negatywne znaczenie mediów w życiu dziecka

Media można określić jako neutralne, a dopiero ich wykorzystanie może mieć pozytywne bądź negatywne skutki. Według M. Mrozowskiego zjawisko mediów obejmuje środki wyrażania, środki rejestracji oraz środki transmisji²⁸. Natomiast T. Goban-Klas wskazuje, że medium jest wszystkim, co przekazuje jakąś treść: język, kod językowy, kod formalny (konwencjonalny), nośniki sygnałów, urządzenia służące powielaniu, transmisji i odbiorowi przekazów, a także instytucje tworzące te przekazy²⁹. Media są określane jako przekaźnik, a więc już mówienie do kogoś przez telefon jest korzystanie z mediów. Jednak o rozmowie przez telefon komórkowy nie mówi się tak negatywnie, jak o korzystaniu z telewizji czy Internetu. Media masowe służą komunikacji masowej, czyli porozumiewaniu się albo przekazywaniu treści do dużej liczby odbiorców. Obok tradycyjnych mediów masowych, którymi były prasa, radio i telewizja, pojawiły się nowe, których najdoskonalszym przykładem jest Internet. Nowe media w stosunku do starych są liczne, spersonalizowane, specjalistyczne i szybkie³⁰. W bardziej dokładny sposób mogą więc dotrzeć do odbiorcy i spowodować większe zainteresowanie treściami przekazywanymi przez to medium.

Współczesny człowiek niemal nie może funkcjonować bez mediów, są one wszędzie, tak jak wszędzie są komunikaty. D. McQuail wskazuje na kilka istotnych przestrzeni, które są wykorzystywane przez media realizujące konkretne cele. Są to: informacja: (dostarczanie informacji o zdarzeniach w kraju i na świecie; ukazywanie stosunków związanych ze sprawowaniem władzy; ułatwianie innowacji, adaptacji, postępu), korelacja (wyjaśnianie, interpretowanie i komentowanie znaczenia zdarzeń i informacji; dostarczanie wsparcia uznawanym autorytetom i normom; socjalizowanie; koordynowanie oddzielnych działań; ustalanie priorytetów w społeczeństwie i sygnalizowanie ich statusu), ciągłość (wyrażanie dominującej kultury oraz rozpoznawanie subkultur i nowych tendencji rozwojowych w kulturze;

²⁸ M. Mrozowski, *Między manipulacją a poznaniem. Człowiek w świecie mass mediów*, COMUK, Warszawa 1991, s. 12.

²⁹ T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, PWN, Warszawa-Kraków 1999, s. 47 i nast.

³⁰ T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, *Spółczesność informacyjna: szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999, s. 31-32.

współtworzenie i podtrzymywanie wspólnoty wartości), rozrywka (dostarczanie przyjemności, możliwości odprężenia i oderwania się od rzeczywistości; redukcja napięć społecznych), a także mobilizacja (prowadzenie kampanii na rzecz celów społecznych w sferze polityki, wojny, rozwoju ekonomicznego, pracy, religii)³¹. W tym świecie żyją i poruszają się także dzieci, które często od najmłodszych lat stają się użytkownikami telewizji, a później komputera i Internetu. Niejedno dziecko sprawniej niż dorosły obsługuje nowoczesne urządzenia komunikacyjne. Dziecko jest także chłonne na komunikaty docierające do niego z zewnątrz. Bardziej niż dorosły jest podatne na chłonięcie treści podawanych przez media. Z tego względu dzieci są narażone na skutki korzystania z mediów, które mogą być pozytywne i negatywne. Media mają znaczenie dla kształtowania się osobowości dziecka, ponieważ podają wzorce osobowe i wzorce zachowań, nadają wydarzeniom znaczenie emocjonalne, przez powtarzalność treści uczą i przyzwyczajają do wykonywania jakiejś czynności, prowokują również sytuacje, które zmuszają do aktywności³².

Traktowanie mediów jako sposobu uczenia się nabywania wiedzy o świecie w przypadku dzieci jest najbardziej pożytecznym wpływem na życie dziecka. Od najmłodszych lat dzieci zaczynają oglądać kreskówki, dzięki którym mogą zobaczyć bogactwo zachowań, wydarzeń. Na tej podstawie dziecko nabywa coraz większej wiedzy, a także uczy się zachowań. Kreskówki zwykle wskazują na właściwe niewłaściwe zachowania w kontekście wychowawczym i funkcjonowania społecznego. Media, przedstawiając takie treści, spełniają obok środowiska wychowawczego funkcję socjalizacyjną. Współczesne media i treści przez nie przekazywane są interaktywne, co oznacza, że wywołują bodziec do określonych zachowań. Media mogą więc kształtować postawę dziecka wobec innych, a także sprzyjać rozwojowi intelektualnemu. Socjalizacyjna funkcja mediów względem dziecka oznacza zdobywanie nowych wiadomości, wzbogacenie słownictwa, kształtowanie osobowości i postaw społeczno-moralnych, przyjmowanie postaw konsumpcyjnych, kształtowanie pojęć, rozwijanie zainteresowań i zdolności poznawczych, przeżywanie emocji i uczuć, inspirowanie do zabawy, rozwijanie twórczości plastycznej³³.

³¹ A. Kozłowska, *Oddziaływanie mass mediów*, SGH, Warszawa 2006, s. 76.

³² A. Kruszewska, *Mass media i edukacja*

://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kancir1/subor/Kruszewska.pdf [dostęp: 25.03.2014],

s. 172.

³³ Tamże.

Media pełnią ważną funkcję informacyjną. Im dziecko starsze, tym wyraźniej kształtują się jego zainteresowania. Rodzice czy później szkoła nie zawsze są w stanie zaspokoić ciekawość dziecka, natomiast są to w stanie uczynić media prezentujące różne treści w sposób przystępny dla wieku dziecka. Informacje te mogą dotyczyć codziennego życia, a także tematyki popularnonaukowej. Media skutecznie angażują uwagę odbiorcy, szczególnie jeśli są to media audiowizualne, skupiające uwagę wzrokową i słuchową.

Informacyjna funkcja mediów łączy się z funkcją komunikacyjną. Telefon komórkowy czy komputer z dostępem do Internetu jest środkiem komunikowania międzyludzkiego. Dzięki mediom można więc nawiązywać i utrzymywać kontakt z innymi ludźmi. Nowe media są nastawione na szybkość, dzięki czemu komunikacja drugim człowiekiem nie jest ograniczona czasem i przestrzenią, jeśli dane osoby chcą się właśnie porozumieć. Media w pozytywnym aspekcie mogą być więc wykorzystywane do szybkiego zbierania i przekazywania informacji, a także do integracji społecznej. Nowe media (Internet) są również płaszczyzną wymiany opinii, doświadczeń, są przestrzenią, gdzie dziecko czy młodzież może spotkać się ze swoimi rówieśnikami, gdzie osoby te razem mogą poznawać się, odkrywać wspólne obszary zainteresowań i dzielić własnym doświadczeniem. Dzięki temu użytkownicy mediów uczą się różnorodności wśród ludzi. Media mogą być nośnikiem tolerancji i akceptacji dla innych.

W przypadku mediów jako pozytywną rolę w życiu dziecka należy uznać rozrywkowość. Społeczności internetowe to rzeczywistość, „w której ludzie żyją, pracują i bawią się³⁴”. Rozrywka ważna jest również dla dzieci, które większość czasu spędzają na zabawie. W atrakcyjny sposób (szczególnie przez swoją warstwę wizualną) zapraszają dzieci do wspólnej zabawy. Przez zabawę realizują inne funkcje, np. socjalizacyjną, ale rozrywkowość mediów staje się po prostu sposobem spędzania czasu przez dzieci. Dzięki odbieraniu przekazów medialnych wspomagane jest zainteresowanie dzieci i ich dobre samopoczucie.

O wiele częściej niż o pozytywnych aspektach korzystania z mediów mówi się o szkodliwości korzystania z nich. W tym kontekście w pierwszej kolejności należy odnieść się do jakości zdrowia fizycznego dzieci. Dzieci od początku potrzebują dużo ruchu. Gimnastyka ruchowa sprzyja właściwemu rozwojowi postawy ciała oraz

³⁴ P. Frankowski, A. Juneja, *Portale społecznościowe. Budowa, administracja i modernizacja*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2009, s. 9.

nabywaniu sprawności i zręczności. Zbyt długie korzystanie z mediów powoduje, że ruch ten jest ograniczony. Dziecko zwykle korzysta z mediów w postawie siedzącej, czasem nawet pólleżącej. Może to doprowadzić do opóźnienia rozwojowego postawy ciała oraz do wad tej postawy (np. skrzywienie kręgosłupa). Na negatywne skutki nadmiernego korzystania z mediów narażony jest również wzrok dziecka, zwłaszcza, że dzieci lubią siedzieć blisko ekranu telewizyjnego, komputerowego czy w telefonie komórkowym. Długie przesiadywanie wśród mediów oddziałuje także na niewłaściwe odżywianie się, co w połączeniu z brakiem ruchu może prowadzić do otyłości i innych schorzeń organizmu.

Jako równie istotny traktuje się negatywny wpływ mediów na psychiczny stan dziecka, które porusza się w natłoku obrazów i dźwięków. Przez to obciążony zostaje system nerwowy u dziecka, który potrzebuje ciągłego pobudzania, ciągłej aktywności. Bombardowanie bodźcami sprzyja obniżeniu koncentracji u dziecka, przez co jego proces uczenia się i nabywania umiejętności może być wolniejszy. J. Ostojki wskazuje także, że media masowe rodzą poczucie zagrożenia bezpieczeństwa psychicznego i zagubienia w świecie wartości³⁵. Media przedstawiają treści nie tylko informujące, ale także sugerujące, oceniające. Niezależnie od rodzaju mediów, proponowane są w nich wzorce, które mogą kształtować relatywne postawy życiowe u dzieci i młodzieży. Media kształtują nową moralność, nawet jeśli dzieci sobie tego nie uświadamiają – tworzą kulturę konsumpcyjności: „istotą nowej, propagowanej przez media moralności jest idea, iż życie bardziej radosne jest moralne (...) Konsument ma dążyć do swojego szczęścia bez najmniejszego wahania”³⁶. Sprzyja to powstawaniu postawy egoistycznej, która utrwalana może prowadzić do zaburzonych relacji społecznych. Przekazy medialne mogą być oparte także na prezentowaniu określonego punktu widzenia, na kreowaniu fałszywej rzeczywistości. Wśród negatywnego wpływu mediów na dzieci nie można pominąć zjawiska przemocy czy erotyzmu. W którymś momencie korzystania z mediów dzieci spotykają się z tym zjawiskiem, a nie są przystosowane do obiektywnej oceny sytuacji, do rozróżnienia tego, co dobre, a co złe. Niewłaściwe treści ingerują w sposób myślenia młodego człowieka na całe życie. Dodatkowo czas poświęcany mediom nie jest wykorzystywany na inne istotne dla

³⁵ J. Ostojki, *Mass media zagrożeniem dla procesu socjalizacji i bezpieczeństwa psychicznego dzieci i młodzieży* <http://pbc.up.krakow.pl/Content/1206/media.pdf> [26.03.2014], s. 1.

³⁶ Z. Melosik, *Mass media, tożsamości rekonstrukcje kultury współczesnej* [w:] *Media - Edukacja – Kultura: W stronę edukacji medialnej*, red. W. Skrzydlewski, S. Dylak, PTTiME, Poznań - Rzeszów 2012, s. 32.

rozwoju dziecka czynności. Ponadto media zaburzają zdolność dziecka do tworzenia wyobrażeń, dając gotowy produkt. Mogą przy tym wykształcać swoistą niecierpliwość w dziecku i drażliwość oraz powodować lęki.

W kręgu powyższych rozważań należy mieć na względzie, że media same nie oddziałują negatywnie, ale mogą to czynić pojawiające się w nich treści. Kluczowa zatem jest kontrola nad treściami, które chłonie dziecko z mediów oraz kontrola czasu poświęcanego mediom. Ważne jest także zapewnienie dziecku działań sprzyjających rozwojowi na wszystkich poziomach (np. ruch, intelekt, emocjonalność). W ten sposób nawet najbardziej oczywisty negatywny wpływ mediów można ograniczyć.

2. Problem uzależnień od technologii informacyjnych i komunikacyjnych

Najpoważniejszym negatywnym skutkiem niewłaściwego korzystania z mediów, o którym nie wspomniano w poprzednim podpunkcie, jest uzależnienie od mediów. Samo pojęcie uzależnienia może być zdefiniowane jako organiczny, psychiczny lub psychosomatyczny przymus zaspokajania jakiejś potrzeby³⁷. W przypadku mediów nie jest to jednak potrzeba, której realizacja jest niezbędna do przeżycia, ale potrzeba ta jest sztucznie wytworzona przez nieumiejętne korzystanie z mediów. Nieumiarkowane oglądanie telewizji, rozmawianie przez telefon komórkowy czy korzystanie z sieci internetowej może prowadzić do stanu, w którym chce się spędzać coraz więcej czasu z mediami. Jak było to wskazane wcześniej, media angażują zmysły, dlatego dziecko nie zwraca uwagi na upływ czasu, cały czas jest pochłonięte odbiorem. Brak kontroli w tym przypadku prowadzi do coraz dłuższego i coraz częstszego kontaktu z mediami, który dość szybko staje się elementem bardzo istotnym w życiu, bez którego życie młodego człowieka wydaje się puste. Szczególna podatność na uzależnienie dzieci młodzieży ma Internet, który łączy w sobie formy starych i nowych mediów. W sieci możliwe jest czytanie, oglądanie filmów, a także prowadzenie gier komputerowych oraz aktywność na czatach, portalach społecznościowych itp. Uzależnienie od komputera i Internetu nazwano netoholizmem³⁸. Najpierw pojawia się fascynacja w związku

³⁷ D. Becelowska, *Hobby, przyzwyczajenie czy uzależnienia?*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000, nr 3, s. 44.

³⁸ Fundacja „Razem Bezpieczniej”, *Cyberniebezpieczeństwa. Nie bać się, znaczy rozumieć i wiedzieć*, Graphus Szczecin 2009, s. 103.

z korzystaniem z mediów i chęć kontaktu z nimi. Jeśli dziecko lub młodzież idzie za tymi pragnieniami, to w łatwy sposób korzystanie z mediów może zastąpić inne sposoby spędzania czasu, np. aktywność ruchową, realną rozmowę z rodzicami lub znajomymi, a nawet naukę. Kiedy dochodzi już do ustanowienia czasu spędzanego z mediami jako priorytetu w życiu, to tzw. rzeczywistość wirtualna staje się zastępnikiem realnego życia, młody człowiek wtedy ucieka od codzienności w media.

Uzależnienie człowieka od mediów powoduje zmiany w jego funkcjonowaniu fizycznym, psychicznym i społecznym. Osoba traci kontrolę nad własnym życiem, ponieważ zdecydowaną większość swojego czasu podporządkowuje korzystaniu z mediów. Jako przyczyny uzależnień od technologii informacyjnych i komunikacyjnych można uznać dwa rodzaje czynników: zewnętrzne i wewnętrzne. W obrębie pierwszej grupy znajdują się determinanty takie, jak: brak zainteresowania ze strony rodziców, brak dobrych wzorców, wpływ grup rówieśniczych i subkultur, dostępność środków uzależniających, moda na korzystanie z danych środków, kultura nastawiona na użycie i wyżycie się, odległość celów i perspektyw życiowych, a także ośmieszenie i pomniejszenie wartości wyższych w życiu społecznym i kulturalnym³⁹. Natomiast jako wewnętrzne czynniki tych uzależnień funkcjonują: niezaspokojone potrzeby emocjonalne, takie jak: potrzeba miłości, bezpieczeństwa, poczucia własnej wartości; wychowanie w rodzinie dysfunkcyjnej, w której dziecko doświadcza albo nadopiekuńczości, albo chłodu emocjonalnego; życie w poczuciu anonimowości i wyobcowania ze środowiska rówieśniczego lub środowiska pracy; życie w stanie lęku; brak zakorzenienia w wartościach pozytywnych; słabość woli wynikająca z natychmiastowego zaspokajania swoich potrzeb (przez siebie lub rodziców); doświadczenie nudy, które owocuje poczuciem bezsensu i frustracji oraz nieumiejętności radzenia sobie z problemami i stresem. Kluczowe w tym mechanizmie są emocje. Nie zostają one zaspokojone w inny sposób, dlatego dziecko szuka wrażeń. Media je oferują, poza tym są niemal zawsze dostępne, dzięki mediom można pobudzić się w krótkim czasie.

Uzależnienia łączą się z podejmowaniem zachowań, które mogą być ryzykowne dla zdrowia albo stwarzać zagrożenie dla bezpieczeństwa, a nawet życia własnego

³⁹ G. Lubiewska, *Uzależnienia – gry komputerowe i netoholizm*
<http://zssio.eu/files/pedagog75/uzaleznienia.pdf> [dostęp: 26.03.2014], s. 2.

i innych osób⁴⁰. Bezpieczeństwo w tym przypadku odnosi się do zdrowia fizycznego, psychicznego i społecznego. Osoba uzależniona od mediów zazwyczaj nie zdaje sobie sprawy z ich wpływu na samopoczucie człowieka, na relacje z innymi i na funkcjonowanie w społeczeństwie. Media komunikacyjne (telefon komórkowy, komputer z łączem internetowym) zabierają czas, który można byłoby poświęcić na rzeczywistą interakcję. Mimo tego, że podtrzymują więzi społeczne, to nie są w stanie ich zastąpić, ponieważ zawsze będą pośrednikiem. Uzależnienie powoduje, że dziecko oddala się od swojej rodziny i znajomych. Przykładowo uzależnienie od gier, które jest związane z korzystaniem z mediów, może doprowadzić do izolacji społecznej, kiedy niekontrolowane dziecko będzie znaczną część czasu poświęcało na gry kosztem zaspokajania potrzeb emocjonalnych w inny sposób.

Objawami uzależnienia od technologii informacyjnych i komunikacyjnych są⁴¹: silne pragnienie lub przymus przyjmowania substancji/spędzania czasu przy komputerze; trudności w kontrolowaniu przyjmowania substancji/spędzania czasu przy komputerze; zespół abstynencyjny – przy próbach powstrzymania się od kontaktu z substancją lub określonym zachowaniem pojawiają się: rozdrażnienie, złość, zawroty głowy, dreszcze, nudności, duszności, kołatanie serca, bóle mięśni i kości, uczucie zimna, poczucie wewnętrznej pustki, depresja, głód psychiczny; tolerancja – konieczność zażywania coraz większych dawek lub wydłużania czasu przy komputerze dla uzyskania takiego samego efektu jak na początku przy niewielkiej dawce/krótkim czasie; zaniechywanie alternatywnych źródeł przyjemności i zainteresowań, rezygnacja z hobby, kontaktów z przyjaciółmi, rodziną oraz przyjmowanie substancji/korzystanie z komputera mimo szkodliwych następstw. Do tego może dojść do zwiększonego pragnienia korzystania lub kontrolowania mediów⁴². Nowe media posiadają potencjał uzależniający, ponieważ treści medialne zawierają czynniki odróżniające przestrzeń wirtualną od rzeczywistej. Dzieci często posiadają potrzebę posiadania własnego świata, własnego przyjaciela, a rzeczywistość wirtualna stwarza możliwości zaspokojenia tej potrzeby. Najpierw postacie z kreskówek, później bohaterowie filmów, postaci z gier komputerowych czy osoby spotykane w sieci stają się towarzyszami życia dziecka. Jeśli w realnym życiu dziecko przeżywa jakieś niepowodzenia czy frustrujące sytuacje to właśnie wirtualny przyjaciel wydaje się wypełniać powstałą pustkę.

⁴⁰ B. Bykowska, J. Załęcki, *Wybrane zjawiska patologii społecznej wśród młodzieży z peryferyjnych dzielnic Gdańska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego Gdańsk 2005, s. 69.

⁴¹ G. Lubiewska, *Uzależnienia...*, dz. cyt., s. 2-3.

⁴² M. Kuć, *Wiktymologia*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 41.

Traktowanie tego sposobu kompensowania stresów życiowych w łatwy sposób może doprowadzić do uzależnienia, ponieważ potrzeby emocjonalne w największym stopniu wymagają zaspokojenia właśnie w okresie dzieciństwa.

Z reguły łatwo przychodzi myślenie o tym, że korzystanie z telewizji czy Internetu może prowadzić do uzależnienia. Zwykle jednak do tej kategorii nie wlicza się telefonu komórkowego, który jako medium może stać się takim samym przedmiotem uzależnienia. Współcześnie telefony komórkowe stanowią istotny aspekt szybkiego i skutecznego porozumiewania się między ludźmi. Oprócz tego rozwój technologiczny sprawił, że jako telefony są używane urządzenia, które łączą w sobie różne rodzaje mediów. W różny sposób mogą więc sprzyjać uzależnieniu od siebie (gry, filmy, obrazki, muzyka, komunikowanie się z innymi). O uzależnieniu można mówić wtedy, gdy człowiek nie rozstaje się z urządzeniem mobilnym, które staje się dla niego najważniejszym sposobem codziennych kontaktów z innymi. Dzieci nie prowadzą jeszcze życia zawodowego, więc korzystanie z urządzeń mobilnych trudno uznać jako narzędzie konieczne w życiu. W przypadku osób uzależnionych telefony komórkowe czy inne urządzenia służące komunikacji spełniają nie tyle funkcję praktyczną, co emocjonalną i społeczną. Może wytworzyć się przymus kontaktowania się z innymi. Odcięcie od tej możliwości skutkować może frustracją, złością itp. W życiu społecznym nie chodzi jednak o ilość komunikacji, ale o jej jakość.

Bardzo ważnymi pojęciami w kontekście używania mediów są profilaktyka i edukacja medialna. Profilaktyka odnosi się do podejmowania działań mających zabezpieczyć przed powstaniem negatywnych stanów rzeczy⁴³. Pierwszym rodzajem działań profilaktycznych jest powstrzymywanie, uniemożliwianie lub utrudnianie decyzji i dokonania czynu niepożądanego (profilaktyka powstrzymująca), drugim usuwa nie czynników mogących wywołać niedostosowanie społeczne (profilaktyka uprzedzająca), a trzecim podjęcie interwencji w postaci odpowiedniego wychowania dzieci i młodzieży przejawiających niedostosowanie społeczne (profilaktyka objawowa)⁴⁴. Każde z tych działań zapobiega powstawaniu uzależnień albo koryguje już występujące sygnały uzależnienia. W przypadku uzależnień od technologii komunikacyjnych i informacyjnych istotna jest kontrola rodzicielska, ile czasu i na czym spędzają dzieci, korzystając z mediów. Pożyteczne jest wyznaczanie granic,

⁴³ *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, red. F. Kozaczuk, B. Urban, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2001, s. 33.

⁴⁴ K. Zajączkowski, *Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000, s. 9.

a także organizowanie odpowiednich warunków technicznych (np. miejsce ułatwiające trzymanie prostej postawy ciała). Niezbędne jest organizowanie innego sposobu spędzania czasu niż ten w kontakcie z mediami oraz wypracowanie pozamedialnych sposobów regulowania napięć dziecka i zaspokajania potrzeb emocjonalnych.

Z punktu widzenia środowiska wychowawczego dziecka bardzo ważne jest osiadczenie kompetencji medialnej i kształtowanie tej kompetencji w młodym pokoleniu. Szczególne miejsce w tej edukacji trzeba dać kompetencji odbiorczej, która obejmuje zdolność do postrzegania i interpretowania znaczeń medialnych⁴⁵. Współcześnie niemal nie można funkcjonować bez mediów, ale można ograniczyć ich negatywny wpływ na życie przez kształtowanie pożądanych postaw odbiorczych względem mediów. Błędem jest traktowanie mediów jako środka zastępczego w wychowywaniu dzieci i młodzieży. Wobec tego środowisko rodzinne i szkolne powinno podejmować trud wychowania do kontaktu z mediami i reagowania, jeśli zaistnieją podstawy wskazujące na uzależnianie się dziecka od mediów. Dorośli jako świadomi uczestnicy życia społecznego powinni sami być wzorem kompetencji medialnej dla dzieci i młodzieży. Edukacja medialna jest potrzebna, aby mediów nie traktować jako zła, ale by wydobywać z ich istnienia elementy pożyteczne dla rozwoju dziecka i eliminować możliwy negatywny wpływ mediów na ten rozwój.

⁴⁵ *Kompetencja medialna* [w:] *Popularna encyklopedia mass mediów*, red. J. Skrzypczak, Kurpisz, Poznań 1999, s. 249.

3. Charakterystyka cyberprzemocy

1. Cyberprzemoc – istota i definicja pojęć

Problem przemocy w Internecie, to nie tylko pojedyncze, nad wyraz nagłośnione przez masowe media przypadki, lecz właściwie codziennie już zjawisko, którego ofiarami padają najczęściej ludzie młodzi.

W literaturze anglojęzycznej przedmiotu, przemoc, której narzędziem stają się różnego rodzaju media, nazywana jest zazwyczaj cyberbullyingiem. Inne popularne terminy to cyberdręczenie (cyberstalking) i cyberprześladowanie (cyberharassment). Niektórzy spośród badaczy, uważają te zjawiska za synonimiczne, inni, natomiast pojęcie cyberbullyingu przyporządkowują przemoc skierowanej względem dzieci i młodzieży, a cyberharassmentu wobec dorosłych⁴⁶.

W Polsce, w odniesieniu do tegoż rodzaju przemocy, o którym mowa, używa się najczęściej pojęcia cyberprzemocy. Nie jest to termin, odnoszący się wyłącznie do przemocy w obrębie grupy rówieśniczej, aczkolwiek, w stosunku do niej jest najczęściej używany.

Definicja cyberprzemocy jest w dużej mierze podobna do definicji przemocy „tradycyjnej”. Obie formy, warunkuje celowość działania sprawcy oraz jego konsekwentny i wrogi charakter. Niemniej jednak według Pyżalskiego wyróżnia kilka czynników różniących przemoc elektroniczną od „tradycyjnej”. Po pierwsze akt cyberprzemocy, w której sprawca jest anonimowy, może spowodować, że po stronie nieujawnionego sprawcy wystąpi rozhamowanie i zaangażuje się on w dysfunkcyjne zachowanie, którego nie podjąłby, wiedząc, że nie jest anonimowy. Jest to jednak poczucie złudne, gdyż jak wynika z badań przeprowadzonych przez Hinduja i Patchina w 2009 roku, 80% ofiar przemocy elektronicznej potrafi zidentyfikować swoich oprawców, rok wcześniej w innych badaniach przeprowadzonych przez Juvonesa i Grossa stwierdzono, że 2/3 ofiar wie, kto był ich oprawcom, a połowa badanych знаła agresorów za szkoły do której uczęszczała. Oczywiście sprawcy przemocy tradycyjnej również mogą być anonimowi, niemniej jednak ważny jest tutaj aspekt psychologiczny, gdyż jak zostało wspomniane, sprawca cyberprzemocy ma większe poczucie

⁴⁶ Ł. Wojtasik, *Przemoc rówieśnicza z użyciem mediów elektronicznych – wprowadzenie do problematyki*, „Cyberprzemoc” 2009, nr 1, s. 1-2.

anonimowości. Inną cechą charakteryzującą agresję elektroniczną jest tzw. Efekt kabiny pilota. W odniesieniu do tego efektu, sprawca porównany zostaje do pilota bombowca, który mógł bombardować miasta, gdyż nie widział bezpośredniego cierpienia ofiar. W praktyce oznacza to, że agresor może działać bez świadomości, że jego działanie jest krzywdzące. Warto wspomnieć także o tym, że cyberprzemocy mamy do czynienia z wieloma osobami i ich profilami na portalach społecznościowych, stronach internetowych itp. Sytuacja ta sprzyja atakowaniu osób, z którymi sprawcy nie łączą żadne relacje zarówno w świecie wirtualnych, jak i rzeczywistym⁴⁷.

Organizacja *Bullying.org*, będąca pionierem badań nad zjawiskiem przemocy w grupach rówieśniczych, definiuje cyberprzemoc jako korzystanie z technik komunikacyjnych i internetowych do celowego, notorycznego i wrogiego zachowania się pojedynczej osoby lub grupy, którego celem jest wyrządzenie krzywdy osobie postronnej⁴⁸. Niektórzy badacze, warunkują występowanie przemocy za pomocą środków masowego przekazu, wcześniejszym występowaniem przemocy o charakterze „tradycyjnym”. W praktyce, oznacza to, że według nich, przemoc rówieśnicza w sieci, ma miejsce jedynie, gdy wrogie bądź agresywne działania rozpoczęły się i są kontynuowane w jakimkolwiek ze środowisk, w którym dziecko przebywa (najczęściej szkoła).

Według Pyżalskiego, agresja elektroniczna jest zbiorem wrogich zachowań, który realizowany jest za pomocą Internetu lub telefonów komórkowych⁴⁹.

Cyberprzemoc charakteryzuje się jednak przede wszystkim niezwykle wysokim poziomem anonimowości potencjalnego sprawcy. Oprócz tego, zmienia się pojęcie potocznego rozumienia „siły”, której wyznacznikiem są głównie cechy fizyczne. Największym atutem sprawcy nie są mięśnie i siła fizyczna, ale umiejętności sprawnego posługiwania się mediami.

Inną cechą charakteryzującą problem, jest zawrotna prędkość rozpowszechniania materiałów oraz ich nieograniczona dostępność. Kompromitujące materiały, w przeciągu kilku minut mogą dotrzeć praktycznie wszędzie, a usunięcie ich

⁴⁷ J. Pyżalski. *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna- zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań* [w:] M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.) *Człowiek i uzależnienia*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JA, Pułtusk-Warszawa 2010, s. 1.

⁴⁸ J. Jabłońska, *Zagrożenia dla dzieci i młodzieży związane z Internetem* http://www.poradnia.sosnowiec.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=87:zagrozenia-dla-dzieci-i-modziezy-zwiazane-z-internetem&catid=2:dzia-psychologiczny&Itemid=102 [29.04.2014].

⁴⁹ J. Pyżalski. *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna- zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań* [w:] M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.) *Człowiek i uzależnienia*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JA, Pułtusk-Warszawa 2010, s. 1.

jest bardzo trudne i czasochłonne, a przeważnie niemożliwe. Tym, co sprawia, że cyberprzemoc jest wyjątkowo groźna jest fakt, że potencjalna ofiara jest właściwie stale narażona na atak. Przykładowo, ofiara przemocy tradycyjnej, może schować się w bezpiecznym miejscu dla siebie, np. w domu, natomiast w przypadku cyberprzemocy, właściwie nie ma możliwości stworzenia enklawy bezpieczeństwa. Często także, jak np. w przypadku rozpowszechniania ośmieszających filmów, dowiaduje się o owym ataku dopiero po upływie jakiegoś czasu, co uniemożliwia szybką interwencję, która mogłaby stanowić jedyną realną możliwość zażegnania problemu.

Niski poziom kontroli społecznej jest także aspektem utrudniającym walkę z cyberprzemocą.

Do najczęściej używanych przez oprawców narzędzi można zaliczyć:

- pocztę e-mailową,
- telefony komórkowe (SMS-y i MMS-y),
- serwisy komunikacyjne,
- strony WWW,
- fora dyskusyjne,
- portale społecznościowe.

Zważywszy jednak na fakt, że rozwój mediów masowych jest niezwykle szybki i intensywny, rzeczą praktycznie niemożliwą jest wykazanie wszystkich środków stanowiących potencjalne zagrożenie, jednak w dalszym ciągu problem związany jest głównie z telefonią komórkową i Internetem. Najczęstsze przejawy cyberprzemocy dotyczą:

- nękania,
- straszenia,
- szantażowania,
- publikowania bądź rozsyłania treści o charakterze kompromitującym lub ośmieszającym (zdjęcia, filmy etc.),
- podszywanie się pod kogoś innego bez jego woli,
- korzystanie ze stron internetowych, których celem zamierzonym jest upokarzanie innych⁵⁰.

⁵⁰ Ł. Wojtasik, *Przemoc rówieśnicza z użyciem mediów elektronicznych – wprowadzenie do problematyki*, „Cyberprzemoc” 2009, nr 1, s. 2.

Nierozpoznanie problemu w odpowiednim czasie, może być katastrofalne w skutkach.

Jeden z najtragiczniejszych przypadków przemocy w sieci wydarzył się w 1999 roku w USA w Columbine High School, gdzie w wyniku cyberprzemocy, dwóch uczniów zastrzeliło nauczyciela oraz kilkunastu kolegów, a następnie sami popełnili samobójstwo. Przed zajściem, młodociani sprawcy sami byli dręczeni przez rówieśników w sieci, którzy grozili im między innymi śmiercią⁵¹. Przypadek ten wstrząsnął opinią publiczną i zapoczątkował dyskusję na temat cyberprzemocy. Oczywiście nie jest to pojedyncza sytuacja. Co więcej, z każdym rokiem problem ten znacznie się nasila.

W Polsce, problem cyberprzemocy w kontekście rówieśniczym, został zdiagnozowany w roku 2007. W czasie tym zostały przeprowadzone badania, w których młodzi użytkownicy mediów masowych odpowiadali na pytania dotyczące doświadczeń w takich sytuacjach jak⁵²:

- przemoc werbalna w sieci (wulgaryzmy, poniżanie, wyśmiewanie, szantaż, zastraszanie);
- rejestrowanie filmów i zdjęć bez zgody i/lub wiedzy ofiary;
- publikowanie w sieci filmów, zdjęć lub innych ośmieszających treści;
- podszywanie się pod inną osobę.

Ponad 50% dzieci przyznało, że miało kontakt z przemocą werbalną za pośrednictwem telefonu lub Internetu. Tak więc również w naszym kraju skala problemu jest ogromna i jak już zostało wspomniane, z każdym rokiem przybiera na sile.

2. Przyczyny i skutki cyberprzemocy

To, że młody człowiek ucieka się do stosowania przemocy, zarówno tej za pośrednictwem sieci, jak również w „tradycyjnej” formie, warunkują czynniki rozwojowe.

Każdy z nas posiada silną potrzebę przynależności, jednakże wśród dzieci i młodzieży, potrzeba ta jest szczególnie widoczna. Chęć bycia akceptowanym przez

⁵¹ Tamże str. 3.

⁵² Badanie on line *Przemoc rówieśnicza a media elektroniczne*, styczeń 2007

rówieśników lub inną atrakcyjną, z różnych powodów, postać, może sprawiać w młodym człowieku pewnego rodzaju relatywizm moralny lub po prostu brak oceny moralnej w ogóle. Staje się on wtedy jedynie biernym naśladowcą, nawet, gdy grupa rówieśnicza łamie akceptowalne społecznie normy. Równie ważnym czynnikiem wpływającym do zachowania młodych ludzi jest stres, spowodowany strachem przed byciem ofiarą. Chcąc ochronić się przed atakiem, samemu przyjmuje się rolę sprawcy, który kojarzony jest z siłą i brakiem lęku. Sprawca budzi też u innych poczucie zagrożenia, często mylonego przez niego z szacunkiem. Trzeba jednak zaznaczyć, że nieodpowiednia grupa rówieśnicza w Internecie, może być szczególnie niebezpieczna, gdyż cechuje ją brak obecności osoby dorosłej (lub po prostu „osoby trzeciej”), która mogłaby w jakikolwiek sposób zainterweniować⁵³. Ponadto, cyberprzemoc charakteryzuje się łatwością atakowania ofiar nieznajomych⁵⁴.

Dziecko, będące sprawcą cyberprzemocy, często ma niskie kompetencje społeczne i nie potrafi, w sposób nie wykraczający poza normy społeczne, zwrócić na siebie uwagi, która jest mu w wieku dorastania niezwykle potrzebna. Zawrotne tempo życia, którego jesteśmy uczestnikami ma w tym również swój udział, gdyż potencjalny sprawca, nastawiony jest na natychmiastowe zaspokojenie swoich pragnień. Nie czuje on potrzeby pracy nad sobą, w celu osiągnięcia wymarzonej pozycji w grupie, gdyż wymaga ona czasu, trudu i poświęcenia, a wyniki widoczne są dopiero po czasie.

Tym, co w dużym stopniu warunkuje przemoc w sieci – jest wspomniane już – poczucie anonimowości, często mylnie utożsamiane z bezkarnością⁵⁵. Niewątpliwie Internet sprzyja wytwarzaniu wrogich zachowań, zwłaszcza wśród dzieci. Dziecko posiadające cechy takie jak: brak zdolności odczuwania empatii, nie do końca rozwinięta zdolność i gotowość do refleksji nad własnymi postawami oraz skłonnością do balansowania na granicy zasad moralnych, może być bardziej narażone na przyjmowanie postaw agresywnych, które w kontakcie z nieodpowiednimi środkami masowego przekazu, stają się szczególnie niebezpieczne.

Cyberprzemoc to zjawisko stosunkowo nowe, dlatego wiedza o jego oddziaływaniu jest ograniczona i znacznie uboższa niż w przypadku przemocy „tradycyjnej”. Dostępnych jest także znacznie mniej publikacji, które pomogłyby

⁵³ *Jak reagować na cyberprzemoc Poradnik dla szkół* http://www.kuratorium.lodz.pl/data/other/poradnik-jak_reagowac_na_cyberprzemoc.pdf [dostęp: 29.04.2014] s. 73.

⁵⁴ J. Pyżalski. *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna- zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań* [w:] M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.) *Człowiek i uzależnienia*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JA, Pułtusk-Warszawa 2010, s. 3-4.

⁵⁵ Tamże, s.74.

w jego zdefiniowaniu. W dalszym ciągu nie wiadomo jakie mogą być długotrwałe skutki przemocy w sieci. Jednakże, wyniki badań, które do tej pory zostały przeprowadzone wskazują, że skutki cyberprzemocy są podobne do skutków przemocy tradycyjnej. Jak podają badania, przeprowadzone w 2004 roku, 61,5% uczniów, którzy doświadczyli przemocy w sieci, nie posiadają objawów, które mogłyby sugerować trwale uszczerbki w psychice. Te same badania, wskazują jednak, że szczególnie dzieci młodsze oraz te, które wykazują tendencje do stawiania się w roli ofiary, odczuły negatywne skutki tych wydarzeń w sferze emocjonalnej. Co więcej, inne badania wykazały, że notoryczne stawianie się w roli cyberofiary, powoduje występowanie podwyższonego poziomu lęku. Ponadto, ofiary cyberprzemocy często czują się osamotnione, zagrożone i upokorzone. Badanie przeprowadzone w 2006 roku na grupie stałych użytkowników Internetu, wykazało, że ofiary przemocy w sieci często doświadczają takich emocji, jak gniew czy frustracja (tak samo jak ofiary przemocy tradycyjnej) oraz cechuje je niska samoocena, poczucie beznadziei i wycofania. Często widoczne są także przejawy depresji⁵⁶.

Pierwsze, wspomniane już badania, przeprowadzone w Polsce przez Fundację Dzieci Niczyje w roku 2007, wykazały, że prawie połowa dzieci, które doświadczyły zastraszania za pomocą mediów, odczuwało zdenerwowanie, 20% odczuwało strach, a 11% badanych doznało poczucia wstydu. Kompromitujące zdjęcia najczęściej wywołały zdenerwowanie (66%), wstyd (33%) i strach (12%). Z tych samych badań wynika także, że aż 54% młodych użytkowników Internetu, którzy stali się ofiarami cyberprzemocy, nie informuje nikogo w swoim problemie⁵⁷.

Marta Wojtasik, psycholog, która pracuje w helpline.org⁵⁸, twierdzi, że cyberprzemoc, wpływa na psychikę dziecka nawet bardziej niż przemoc tradycyjna, gdyż dziecko czuje się pozostawione samo sobie, żywiąc przekonanie, że jego sytuacja jest beznadziejna. Nie liczy na żadną reakcję ze strony dorosłych. Zwraca ona uwagę na fakt, że cyberprzemoc jest najczęściej zjawiskiem długotrwałym, przykładowo kompromitujące materiały zamieszczone w sieci, pozostają na długo, często są niemożliwe do usunięcia i każdy ma do nich dostęp, co tylko wzmaga poczucie poniżenia i bezsilności. Wrażenie to potęgować może niezliczona ilość komentarzy pod

⁵⁶ M. Walrave, W. Herman, *Skutki cyberbullyingu – oskarżenie czy obrona technologii?*, „Cyberprzemoc” 2009, nr 1, s. 27-46.

⁵⁷ Ł. Wojtasik, *Przemoc rówieśnicza a media elektroniczne- wprowadzenie do problematyki*, „Cyberprzemoc” 2009, nr 1, s. 7-11.

⁵⁸ Portal zajmujący się pomocą młodym internatom.

kompromitującymi materiałami, często od osób obcych, co wskazuje na wielkość rangi problemu⁵⁹.

Jakub Śpiewak, założyciel fundacji Kidprotect.pl, zajmujący się bezpieczeństwem dzieci w sieci twierdzi, że najczęstszym przejawem przemocy rówieśniczej jest podszywanie się pod kogoś innego. Udając kolegę czy koleżankę, udostępniają, lub przesyłają za pomocą komunikatorów internetowych treści o charakterze ośmieszającym. Według niego, coraz częściej pojawiają się w sieci także wszelkiego rodzaju kompromitujące filmiki, nierzadko w kontekście seksualnym. Okazuje się, że sprawcami tych działań zwykle są dziewczynki. Jako przykład podaje historię chłopca, któremu koleżanka ściągnęła spodnie, zrobiła zdjęcie i rozesłała do wszystkich znajomych⁶⁰.

Znane są przypadki, w których cyberprzemoc okazała się katastrofalna w skutkach. Jedną z pierwszych poważnych ofiar przemocy w sieci, był kanadyjski chłopiec. Ośmieszający film z jego udziałem, w którym nieudolnie naśladował scenę walki z filmu „Gwiezdne Wojny”, obiegił praktycznie cały świat. Chłopiec, po załamaniu nerwowym, musiał zmienić miejsce zamieszkania i przez kilka lat pozostawał pod stałą opieką psychiatryczną.

Rozważając skutki cyberprzemocy, warto zwrócić uwagę nie tylko na skutki, którym dotknięta zostaje ofiara, ale także na skutki prawne względem oprawy.

Prawo polskie zakłada pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej za przestępstwo lub naruszenie dóbr. Jest to jednak możliwe jedynie po udowodnieniu winy potencjalnemu sprawcy, co znacznie utrudnia anonimowość Internetu. W przypadku cyberprzemocy, prokuratura przeważnie umarza śledztwo ze względu na niemożliwość odnalezienia sprawcy. Brak jakiegokolwiek współpracy ze strony administratorów sieci oraz brak klarownego nakreślenia ich odpowiedzialności, znacznie utrudnia działanie odpowiednim służb zajmującym się wykrywaniem przestępstw. Rodzice, jako osoby fizycznie nie mają prawa do uzyskania jakichkolwiek informacji od urzędów czy organizacji, zważywszy na ustawę o ochronie danych osobowych. Dodatkowo, dziecko jako ofiara cyberprzemocy, nie może samodzielnie

⁵⁹ E. Sabicka, K. Knol, A. Matuszewska, *Agresja elektroniczna wśród młodzieży - rodzaje, skutki, profilaktyka*, „Meritum” 2010, nr 2, s. 2-7.

⁶⁰ K. Świerczyńska, *Ofiary Cyberprzemocy*
<http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/131249,ofiary-cyberprzemocy.html> [dostęp: 30.04.2014].

podejmować żadnych działań prawnych w celu odnalezienia sprawcy, bądź udowodnienia mu winy⁶¹.

3. Działania profilaktyczne podejmowane przez rodziców i nauczycieli wobec cyberprzemocy

Działania profilaktyczne prowadzone w ramach przeciwdziałania przemocy w szkołach skupiają się głównie na jak największym ograniczeniu lub całkowitemu wyeliminowaniu wszelkich zachowań o charakterze agresywnym lub przemocy zarówno na terenie szkoły, jak i poza nią oraz zapobieganie powstawaniu owego problemu. Sukces tych działań uwarunkowany jest kilkoma zasadami. Warunek podstawowy dotyczący właściwie każdego programu o charakterze zaradczym, dotyczy stworzenia na terenie szkoły atmosfery ciepła i życzliwości oraz poczucia zaufania względem osób dorosłych. Przeprowadzonych zostało wiele badań dowodzących, że dążenie do integracji uczniów i tworzenie atmosfery sprzyjającej powstawaniu przyjaźni oraz budowanie pozytywnych relacji na poziomie uczeń-nauczyciel ma wielkie znaczenie prewencyjne. Wiadomo, że właściwie nie tylko na terenie szkoły, ale na wszystkich przestrzeniach w których funkcjonuje człowiek, budowanie pozytywnych więzi i kładzenie nacisku na kreowane przyjaznego, wspierającego środowiska odnosi pozytywny skutek. Również w przypadku cyberprzemocy rówieśniczej, działania te mają prowadzić na redukcji zachowań niepożądanych.

Równolegle do budowania pozytywnych relacji, profilaktyka dotycząca cyberprzemocy w szkołach zaznacza znaczenie stawiania wyraźnych wytycznych, dotyczących dopuszczalnych zachowań. Powodzenie owych działań możliwe jest jedynie, gdy równowaga pomiędzy relacjami, a wytyczaniem granic będzie stale odpowiednio moderowana przez pedagogów.

Innym, niezwykle ważnym punktem w profilaktyce cyberprzemocy jest propagowanie i odpowiednie przekazywanie wiedzy dotyczącej odpowiedzialnego i bezpiecznego posługiwania się wszelkiego rodzaju mediami. Programy edukujące powinny być skierowane zarówno do uczniów, rodziców, jak i kadry pedagogicznej.

⁶¹ J. Podlewska, *Odpowiedzialność prawna za cyberprzemoc w stosunku do nieletnich*, Cyberprzemoc” 2009, nr 1, s. 47-56.

Ważnym elementem tej edukacji powinno być uświadamianie konsekwencji płynących podejmowania nieodpowiednich działań. Nowa podstawa programowa, dotycząca kształcenia ogólnego (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. 2012 r. poz. 977), nakłada na szkoły obowiązek prowadzenia kompleksowej edukacji z zakresu mediów i profilaktyki zachowań niewłaściwych w sieci. Baza programów profilaktycznych i edukacyjnych stale się rozszerza, co może znacznie ułatwić nauczycielom pracę⁶².

W krajach Europy Zachodnie i w USA, debata o profilaktyce cyberprzemocy toczy się już od paru lat, często z dużą pomocą mediów. Przykładem działań na rzecz walki z przemocą sieci może być kampania medialna amerykańskiej organizacji AD Council, skierowana do dzieci w wieku 13-14. Głównym celem kampanii było zachęcenie dzieci do położenia kresu wielkiej fali przemocy rówieśniczej w Internecie. Organizacja stworzyła między innymi spot reklamowy, adresowany do młodych odbiorców oraz powołała do życia stronę WWW o charakterze informacyjnym. Do kampanii ogólnoeuropejskich, skierowanych do szkół można zaliczyć natomiast projekt VISTOP, który jest wynikiem współpracy pomiędzy organizacjami z Niemiec, Bułgarii, Irlandii, Hiszpanii i Wielkiej Brytanii. W ramach tego projektu powstało wiele kursów online dotyczących przemocy w szkole. Skierowane są one do pedagogów i rodziców. Materiał, który owe kursy zawierają stanowi swoiste wprowadzenie do problemu przemocy w szkołach oraz nakreśla ramy systemu pomocowego względem ofiary. Oprócz tego, uczestnicy otrzymują szczegółowe dane dotyczące najnowszych badań nad tematem przemocy rówieśniczej⁶³.

W Polsce, od roku 2008, w szkołach prowadzona jest kampania edukacyjna, której głównym celem jest zredukowanie zagrożeń związanych z cyberprzemocą w szkołach oraz pomoc ofiarom. Akcja „STOP cyberprzemocy”, skierowana głównie do uczniów szkół gimnazjalnych posługiwała się krótkim, 2 minutowym spotem edukacyjnym, który pokazywał akt przemocy w sieci, widziany oczami ofiary, sprawcy oraz osoby postronnej. Do filmu dołączony był scenariusz lekcji. Celem akcji było uwrażliwienie uczniów na delikatną specyfikę problemu oraz ukazanie możliwych konsekwencji dla obu stron tj. sprawcy i ofiary.

⁶² *Jak reagować na cyberprzemoc poradnik dla szkół*, (red.) Ł. Wojtasik, Fundacja Dzieci Niczyje, s.12-13.

⁶³ A. Wrzesień, *Profilaktyka cyberprzemocy przykłady działań*, „Cyberprzemoc” 2009, nr 1, s. 5-7.

Do pakietu dołączone były także plakaty promujące portal Helpline.org.pl zajmujący się pomocą ofiarom cyberprzemocy. Planowany czas trwania zajęć wynosił ok. 2 godziny. Zajęcia mogły być prowadzone przez pedagoga szkolnego, nauczyciela informatyki czy wychowawcę, który po przeprowadzeniu lekcji otrzymywał certyfikat potwierdzający aktywny udział w kampanii. Do tej pory program ten został zrealizowany w prawie 4000 szkół na terenie całego kraju⁶⁴.

Do innych działań realizowanych w Polsce można zaliczyć:

- mającą wymiar lokalny, Warszawską Kampanię „STOP cyberprzemocy”, przeprowadzoną w 2008 roku pod patronatem prezydenta Miasta Warszawy. Obejmowała ona konferencję pod tym samym hasłem, która stanowiła istotny punkt w dostarczaniu informacji odnośnie problemu cyberprzemocy dla prawie pięciuset dyrektorów szkół, nauczycieli, przedstawicieli rad rodziców, psychologów i pedagogów szkolnych. Głównym celem kampanii było przeprowadzenie zajęć z uczniami wszystkich warszawskich gimnazjów. Pakiet edukacyjny „STOP cyberprzemocy” dostarczono do 113 warszawskich placówek oświatowo-wychowawczych. W ramach akcji przeprowadzono lekcje dla ponad 14 tys. uczniów.
- Kampanię Edukacyjną z Internetem TP, która w ramach profilaktyki w obszarze cyberprzemocy oferuje program wolontariatu pracowniczego *Edukacja z Internetem* Grupy TP. W roku 2008 Fundacja tejże grupy uruchomiła program, w którym pracownicy TP prowadzili z dziećmi zajęcia dotyczące bezpieczeństwa. TP, we współpracy z Fundacją Dzieci Niczyje, opracowała podręcznik pomagający nauczycielowi, jak najlepiej przygotować się do lekcji. Podręcznik zawierał także szczegółowy scenariusz zajęć i płytę informacyjną. W pierwszym roku, w projekcie przeprowadzono ponad 130 lekcji dla ok. 4 tys. uczniów.
- W roku 2009 został wydany podręcznik *Jak reagować na cyberprzemoc*. Głównymi inicjatorami projektu była Fundacja Dzieci Niczyje i Helpline.org.pl. Podręcznik między innymi definiuje przemoc rówieśniczą z użyciem technologii informacyjnej, informuje o aspektach prawnych zagadnienia, dostarcza informacji o placówkach udzielających pomocy. Jest to pierwszy taki poradnik adresowany do nauczycieli.
- Kursy e-learningowe prowadzone – między – innymi przez Fundację Dzieci Niczyje w ramach projektu *Dzieci w sieci*⁶⁵.

⁶⁴ Tamże, s. 5-8.

⁶⁵ Tamże, s. 9-10.

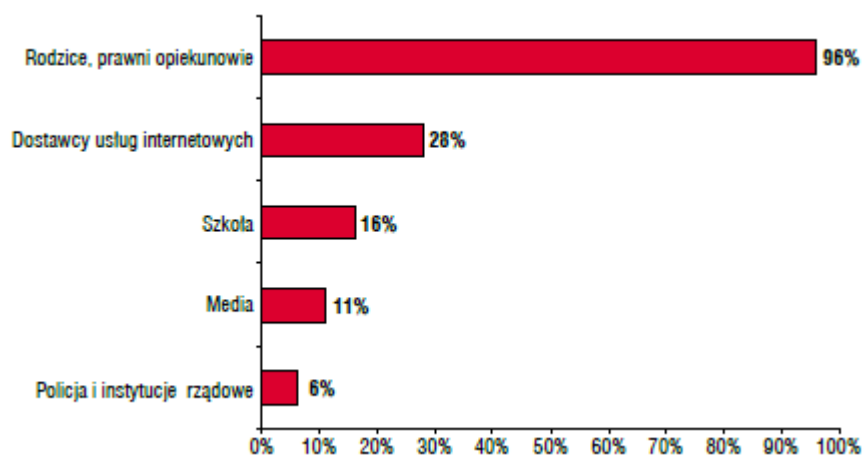
Gdy jednak dochodzi do aktu przemocy za pomocą technologii informacyjnej, szkoła zobligowana jest to podjęcia pewnych działań. Niewątpliwie pomocny okazać się może wspomniany już poradnik przygotowany przez Fundację Dzieci Niczyje. W sposób czytelny udziela on pedagogom praktycznych wskazówek odnośnie do kolejnych kroków działania takich jak:

- ujawnienie przypadku cyberprzemocy,
- ustalenie okoliczności zdarzenia,
- zabezpieczenia dowodów,
- identyfikacji sprawcy,
- działania wobec sprawcy cyberprzemocy,
- zastosowanie wobec sprawcy środków dyscyplinarnych,
- działanie wobec ofiary,
- ochrona świadków zgłaszających zdarzenie,
- sporządzenie dokumentacji z zajścia
- kontakt szkoły z policją i rodzicami⁶⁶.

W kontekście profilaktyki cyberprzemocy, obok szkoły równie ważną rolę odgrywają rodzice. Przede wszystkim, mają oni niewątpliwie wpływ na rozwój psychologiczny dziecka. To – w dużej mierze – właśnie do rodziców należy kształtowanie w młodego człowieka poczucia własnej wartości, co jest niezwykle ważne, gdyż ofiarami przemocy stają się zazwyczaj dzieci o zaniżonej samoocenie. Do działań profilaktycznych, niewątpliwie można zaliczyć także budowanie przez rodziców w dziecku poczucia zaufania i akceptacji. Oprócz działań w z zakresu rozwoju dziecka, warto dodać, że rodzice powinni poddawać ścisłej kontroli to, z czego młody człowiek korzysta. Nieodpowiednie znajomości, filmy czy gry, mogą stanowić czynnik motywujący do stania się oprawcą.

Według badań przeprowadzonych przez Fundację Dzieci Niczyje oraz Grupę TP, większość rodziców zdaje sobie sprawę ze spoczywającej na nich odpowiedzialności.

⁶⁶ *Jak reagować...* dz. cyt., s. 14-21.

Wykres 1. Na kim głównie spoczywa odpowiedzialność za bezpieczeństwo dzieci w Internecie?

Źródło: Ł. Wojtasik, *Rodzice wobec zagrożeń dzieci w Internecie*, „Cyberprzemoc”, nr 1, s. 4.

Należy podkreślić, że jedynie 15% rodziców biorących udział w tym badaniu, podaje cyberprzemoc jako zjawisko zagrażające ich dzieciom. Co więcej jedynie połowa pytaných rodziców deklaruje, że rozmawiała z dziećmi na temat przemocy w sieci⁶⁷

⁶⁷ Ł. Wojtasik, *Rodzice wobec...* dz. cyt., s. 5-10.

4. Metodologia badań własnych

Celem niniejszego rozdziału jest omówienie przedmiotu rozważań, sformułowanie celu badań, postawienie pytań badawczych, a także prezentacja zastosowanych metod, narzędzi i technik, które w tejże pracy zostały zastosowane.

1. Cel i przedmiot badań

Przedmiotem badań można nazwać treść analizy bądź też zjawisko, które poddane zostanie badaniu w oparciu o wyraźnie zaznaczone punkty docelowe. Janusz Sztumski w swojej książce *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, podaje, że przedmiotem badań może być praktycznie wszystko, co zakwalifikować można jako składową społeczną rzeczywistość⁶⁸. Przedmiotem badań niniejszej pracy jest określenie poziomu świadomości uczniów szkoły podstawowej, ich rodziców oraz nauczycieli o zjawisku cyberprzemocy. Celem natomiast jest zbadanie czy uczniowie szkoły podstawowej, ich rodzice i nauczyciele posiadają wiedzę na temat zjawiska cyberprzemocy.

Zanim podjęłam badania właściwe, określiłam cel poznawczy (teoretyczny) i praktyczny. Celem poznawczym badań było zdefiniowanie na podstawie literatury naukowej, zjawiska cyberprzemocy i jego podstawowych determinant, przyczyn i konsekwencji jego występowania oraz przedstawienie działań profilaktycznych podejmowanych przez rodziców i nauczycieli wobec tegoż zjawiska, zarówno w skali globalnej, jak również w Polsce.

Celem praktycznym natomiast było zbadanie świadomości uczniów szkoły podstawowej, ich rodziców i nauczycieli odnośnie zjawiska cyberprzestrzeni. Na podstawie otrzymanych wyników sformułowane zostały wnioski, które znajdują się w podsumowaniu tejże pracy.

⁶⁸ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, „Śląsk” SP. z o.o., Katowice 1995, s. 19

2. Problemy i hipotezy badawcze

Istnieje wiele określeń w literaturze, które definiują problemy badawcze. Podstawowym warunkiem podejmowania jakichkolwiek działań jest sensowne i przemyślane wyznaczanie problemów badawczych, które mają w sposób jak najbardziej dokładny określić cel oraz zakres planowanych badań. Brak jednoznacznego sformułowania problemu badawczego uniemożliwia podjęcie badań, które zależne są od precyzyjnego postawienia celu badań. Właściwie sformułowany problem musi zawierać w sobie wskazówki, które umożliwią jego rozwiązanie.

J. Pieter definiuje problemy badawcze jako *pytania, na które szukamy odpowiedzi na drodze badań naukowych. Wysuwając je zadajemy pytanie „przyrodzie” i „otoczeniu”, a nie osobie drugiej. Staramy się znaleźć odpowiedzi na postawione przez nas pytanie poprzez własny wysiłek, nie zaś przez oczekiwanie gotowej odpowiedzi od innego człowieka*⁶⁹. Zatem, idąc tokiem myślenia Pietera, zdefiniować można problem naukowy jako trudność, którą niewątpliwie można pokonać. Determinowane są one wynikiem jakiegoś braku w wiedzy naukowej i aby ją zapełnić, trzeba dany problem podjąć.

M. Łobocki uważa natomiast, że fundamentalnym warunkiem podejmowania jakichkolwiek badań naukowych jest zrozumienie przez badającego problemów, hipotez roboczych oraz określenie celu i zasięgu planowanych badań. Twierdzi on, że *problemy badawcze są to pytania, na które szukamy odpowiedzi na drodze badań naukowych*⁷⁰.

J. Sztumski uważa, że *problemem badawczym nazywamy to, co jest przedmiotem wysiłków badawczych, czyli po prostu to, co orientuje nasze przedsięwzięcia poznawcze*⁷¹, a S. Nowak uważa, że *problem badawczy to tyle, co pewne pytanie lub zespół pytań, na które odpowiedzi ma dostarczyć badanie*⁷².

Ważnym jest, aby precyzyjnie sformułować problem i by dokonać nowych odkryć w badanych dziedzinach, faktach czy zjawiskach. Podejmowane działania powinny nie tylko przynosić zamierzony efekt, ale również z założenia muszą być celowe. Dlatego też, na potrzeby tejże pracy sformułowano problem w postaci

⁶⁹ J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, wyd. im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa 1984, s. 67.

⁷⁰ M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Oficyna wydawnicza Impuls, Warszawa 1978, s. 56.

⁷¹ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, wydawnictwo Śląsk, Warszawa 1984, s. 28.

⁷² S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, PWN, Warszawa 1970, s. 214.

pytania głównego: Jaka jest świadomość uczniów szkoły podstawowej, ich rodziców i nauczycieli odnośnie zjawiska cyberprzemocy?

Aby odpowiedzieć na pytanie główne należy rozbić problem badawczy na sześć pytań szczegółowe, które z kolei będą stanowić fundament do przedstawienia wyników badań:

- Czy rodzice mają świadomość występowania zjawiska cyberprzemocy?
- Jak kształtuje się wiedza rodziców o zjawisku cyberprzemocy?
- Czy nauczyciele mają świadomość występowania zjawiska cyberprzemocy?
- Jak kształtuje się wiedza nauczycieli o zjawisku cyberprzemocy?
- Jakie są doświadczenia uczniów szkół podstawowych wobec cyberprzemocy?
- Jak uczniowie szkół podstawowych postrzegają zjawisko cyberprzemocy?

W związku z powyższymi pytaniami szczegółowymi sformułowane zostały pytania zawarte w ankiecie i w wywiadzie. Wyniki tegoż badania na podstawie przeprowadzonych badań zostały opisane w rozdziale następnym.

Jak podaje J. Sztumski „hipoteza” pochodzi od greckiego *hypothesis* tj. „przypuszczenie” lub „domysł”. Jest to zatem przypuszczenie lub domysł wysunięty prowizorycznie dla wyjaśnienia danego zagadnienia. Oczywiście, każda hipoteza wymaga sprawdzenia, czyli weryfikacji poprzez odpowiednie badania⁷³.

Hipoteza robocza, według W. Zaczyńskiego jest założeniem przypuszczalnych zależności, zachodzących pomiędzy wybranymi zmiennymi, czyli jest próbą wstępnej odpowiedzi na pytanie zawarte w problemie⁷⁴.

W związku z powyższym udzielono hipotetycznych odpowiedzi na postawione pytanie główne i pytania szczegółowe.

Hipoteza główna: Świadomość zarówno uczniów szkół podstawowych, ich rodziców jak i nauczycieli odnośnie zjawiska cyberprzemocy jest niewielka.

Hipoteza 1: Rodzice mają małą świadomość występowania zjawiska cyberprzemocy w szkołach i grupach rówieśniczych, niemniej jednak wiedza ta stale rośnie.

Hipoteza 2: Nauczyciele mają większą niż rodzice świadomość występowania zjawiska cyberprzemocy w szkołach i grupach rówieśniczych.

Hipoteza 3: W większości przypadków, uczniowie szkół podstawowych doświadczyli cyberprzemocy lub byli jej świadkami. Większość z nich jednak nie doświadczyła trwałych skutków cyberprzemocy.

⁷³ J. Sztumski, *Wstęp do metod...dz .cyt.*, s. 48

⁷⁴ M. Węglińska, *Jak pisać pracę magisterską?*, Oficyna wydawnicza Impuls, Kraków 2005, s. 16.

Zarówno przedstawiony problem, cel badań i przegląd wybranej literatury oraz uzyskane wyniki badań własnych umożliwiły sformułowanie hipotezy głównej i hipotez szczegółowych, które zostaną wyjaśnione w podsumowaniu i wnioskach.

3. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Literatura zajmująca się metodologią badań, nie jest zgodna co do definicji zarówno metod jak i technik badawczych. Powstało wiele bardzo różnych definicji tychże pojęć.

Zastosowanie metody ankiety, wywiadu i obserwacji umożliwia zbadanie konkretnych środowisk badawczych, jakimi są grupa uczniów szkoły podstawowej oraz ich rodzice.

Jak podaje A. Kamiński *metodę obserwacji określa się jako „(...) czynność jednostronną, angażującą tylko badającego, którym powoduje dążenie do celowego, planowego, systematycznego i krytycznego spostrzegania określonych zachowań, przedmiotów itp.⁷⁵”*.

Metodą służącą do zebrania materiału empirycznego był sondaż diagnostyczny przeprowadzony za pomocą techniki ankietowania, przy użyciu narzędzia, którym jest kwestionariusz ankiety.

Na podstawie socjologicznych badań L. A. Gruszczyńskiego można stwierdzić, że kwestionariusz – jako każde narzędzie – służy realizacji pewnego celu (...). Kwestionariusz badawczy to w istocie rzeczy ułożona według precyzyjnie ustalonej kolejności lista przeznaczonych dla respondenta pytań wraz z miejscami na zanotowanie odpowiedzi⁷⁶. Wykorzystany na potrzeby pracy kwestionariusz ankiety posiada strukturę metryczkową i formalną. Zbudowany jest z pytań otwartych, półotwartych i zamkniętych, wyboru jednokrotnego i wielokrotnego. Jego struktura została opisana w podrozdziale dotyczącym problemu badawczego.

⁷⁵ A. Kamiński, *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej, Metodologia pedagogiki społecznej*, R. Wroczyński, T. Pilch, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 56.

⁷⁶ L.A. Gruszczyński, *Kwestionariusze w socjologii Budowa narzędzi do badań surveyowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Warszawa 2001, s. 16-17.

Co się tyczy metody wywiadu, A. Kamiński podaje, że jest *czynność dwustronna, oparta na bezpośrednim kontakcie informatora z przeprowadzającym wywiad*⁷⁷.

M. Łobocki natomiast twierdzi, że rozmowa i wywiad są metodami, których zadaniem jest gromadzenie danych w oparciu o bezpośredni kontakt słowny z osobami badanymi lub osobami ważnych informacji o tych ostatnich, odnośnie interesujących osobę przeprowadzającą badanie problemach. Wywiad zatem, to bezpośredni kontakt słowny z osobami, które informują nas o badanych osobach.⁷⁸ Dlatego materiał uzyskany drogą ankiet, pozwolił na analizę układów i zależności między zjawiskami, a wywiad posłużył głównie do uzupełnienia faktów, opinii i postaw danej zbiorowości

Obserwacyjny charakter badań wpłynął na zastosowanie odpowiednich technik i narzędzi, które umożliwią zdobyć rzetelne informacje i adekwatne dane, ale również umożliwią określenie związków i zależności pomiędzy grupami zmiennych.

W mojej pracy wykorzystana zostanie technika ankietowania za pomocą kwestionariusza ankiety oraz wywiadu za pomocą kwestionariusza wywiadu, który stworzony został dla dwóch grup respondentów: pierwszy dla uczniów szkoły podstawowej, drugi dla ich rodziców.

4. Charakterystyka badanej populacji

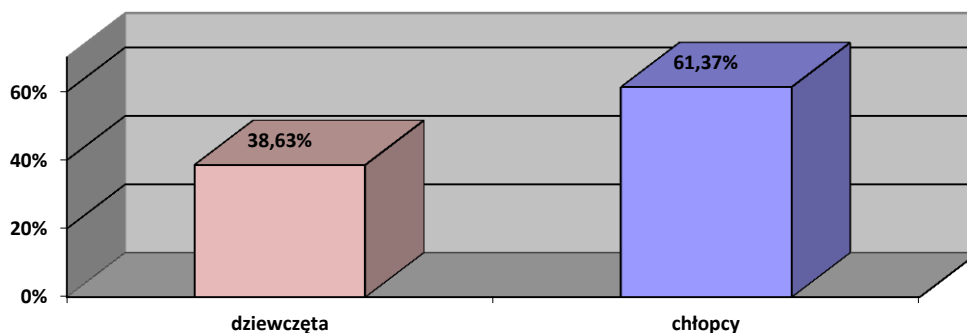
W październiku 2013 roku rozpoczęto przygotowania do realizacji badań empirycznych. Pierwszym etapem pracy była szczegółowa analiza literatury dotyczącej tematu pracy w celu poszerzenia wiedzy merytorycznej. Miesiące luty i marzec 2014 roku były czasem gromadzenia materiału empirycznego. Na przełomie marca i kwietnia tego samego roku przystąpiono do realizacji badań, które przeprowadzono w jednej z podtarnowskich szkół podstawowych. Wśród wszystkich uczniów Szkoły Podstawowej im. Bł. Karoliny w Ilkowicach wybrano grupę 44 uczniów. 10 z nich uczęszcza do czwartej klasy, 19 do klasy piątej, a 15 do klasy szóstej.

Klasy zostały wybrane losowo. Grupa dzieci była zróżnicowana pod względem płci, wyników w nauce, posiadania w domu komputera i dostępu do niego.

⁷⁷ A. Kamiński, *Metody...dz. cyt.*, s. 56.

⁷⁸ M. Łobocki, *Wprowadzenie ... dz.cyt.*, s. 288.

Wśród badanej grupy było 17 dziewczynki i 27 chłopców (wykres 2). Wszyscy badani uczniowie zamieszkują wieś.

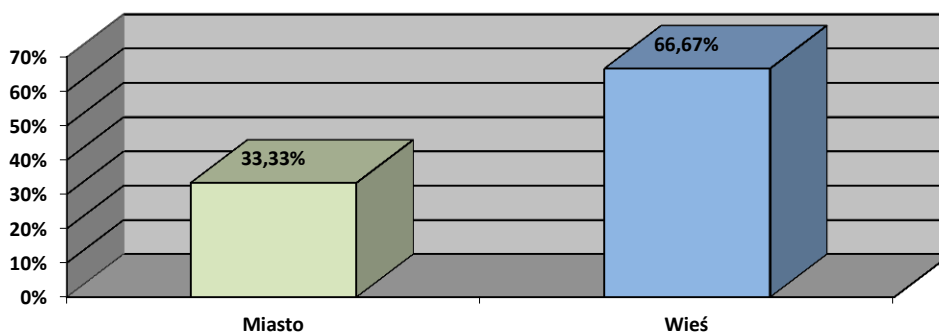

Wykres 2. Płeć respondentów – uczniów

Źródło: badania własne

Należy zaznaczyć, że badanie zostało również przeprowadzone po uprzedniej rozmowie wychowawców poszczególnych klasy i uczniami biorącymi udział w badaniu, w której uprzedzono dzieci w charakterze i celu badania. Ankieta została także przeprowadzona wśród 15 nauczycieli z tej samej szkoły, uczących różnych przedmiotów. Grupa ta była zróżnicowana pod względem wieku, miejsca zamieszkania, przedmiotu nauczania i doświadczenia zawodowego.

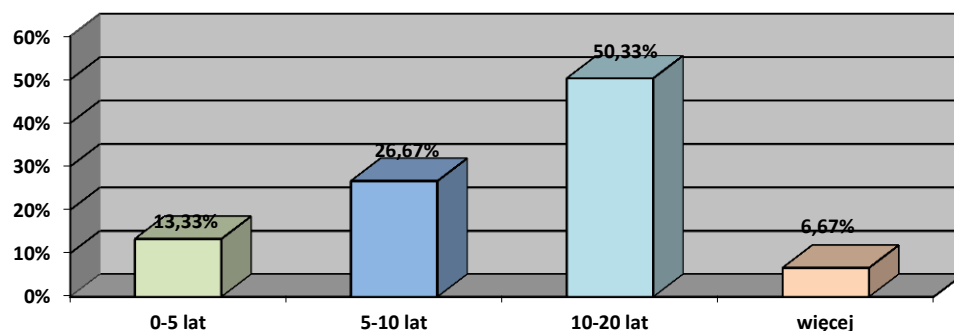
Badane grono pedagogiczne zamieszkuje przede wszystkim wieś (wykres 3).

Wykres 3. Miejsce zamieszkania nauczycieli

Źródło: badania własne

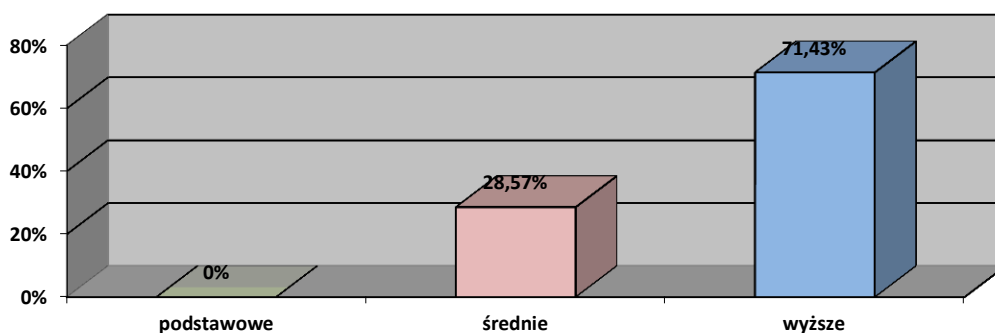
Nauczycielki to osoby w przedziale wiekowym według rocznika 1960-1982. Są to nauczyciele przedmiotów humanistycznych oraz ścisłych. Doświadczenie zawodowe umieszczono na wykresie 4.

Wykres 4. Doświadczenie zawodowe nauczycieli

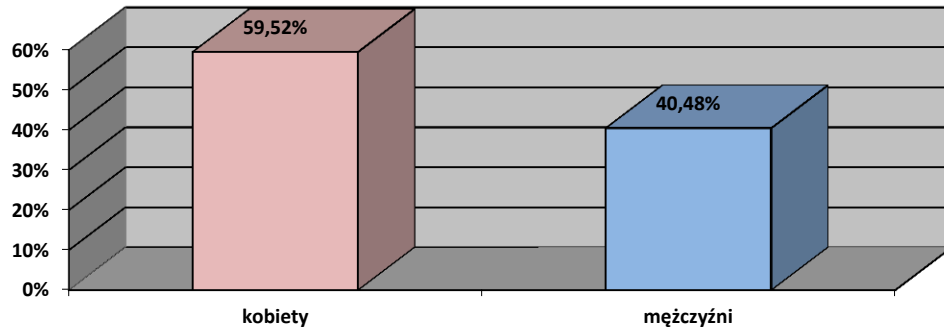
Źródło: badania własne

Ankieta została przeprowadzona także z 42 rodzicami uczniów tychże klas, podczas przeprowadzanych przez wychowawców wywiadówek. Grupa ta była zróżnicowana pod względem wieku (roczniki urodzenia w przedziale 1968-1979), wykształcenia (wykres 5) i płci. Wśród badanej grupy rodziców było 25 matek i 17 ojców (wykres 6). Wszyscy badani są mieszkańcami wsi.

Wykres 5. Wykształcenie badanych rodziców

Źródło: badania własne

Wykres 6. Płeć badanych rodziców

Źródło: badania własne

Jest to znaczące w stosunku do dalszych wyników badań. Ponadto, w sposób losowy zostali wybrani przedstawiciele ankietowanych grup (po pięcioro z każdej grupy), z którymi został przeprowadzony wywiad będący uzupełnieniem ankiety.

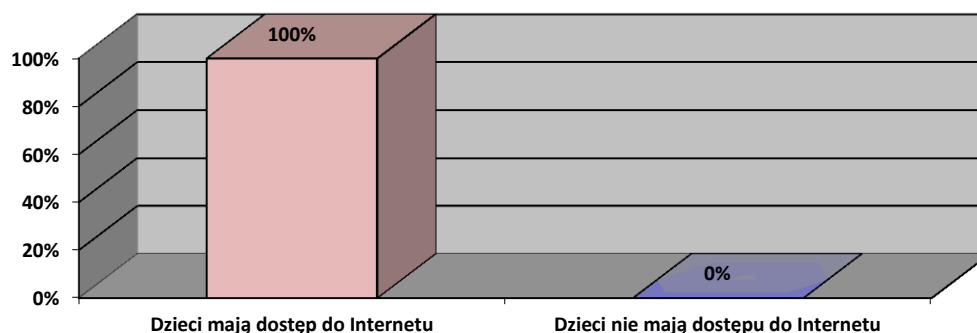
Pod koniec maja 2014 r. zakończono badania. Po uzupełnieniu dokumentacji, zebraniu danych statystycznych oraz niezbędnych informacji, przystąpiono do pracy nad usystematyzowaniem zebranego materiału.

5. Wyniki badań własnych

1. Analiza świadomości rodziców zjawiska cyberprzemocy

1.1. Świadomość rodziców zjawiska cyberprzemocy

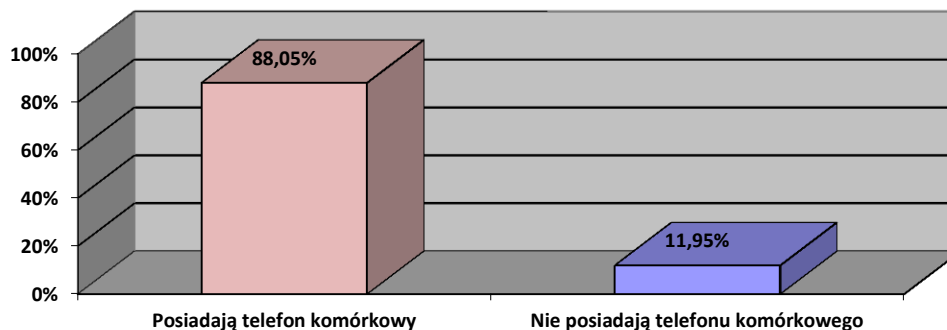
Świadomość rodziców o zjawisku cyberprzemocy zostanie przedstawiona przez pryzmat zasad panujących w domach uczniów. Rodzice pozwalają dzieciom korzystać z Internetu. Z przeprowadzonych badań wynika, że 100% rodziców umożliwia dzieciom dostęp do medium (wykres 7).

Wykres 7. Dostęp dzieci do Internetu

Źródło: badania własne

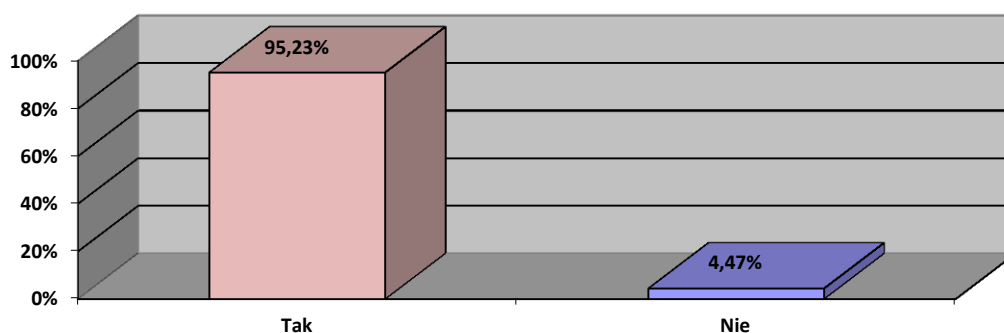
Zdecydowana większość dzieci posiada także własny telefon komórkowy (88,05%) (wykres 8).

Wykres 8. Posiadanie przez dzieci telefonu komórkowego

Źródło: wyniki badań własnych.

Rodzice umożliwiają dzieciom spędzanie czasu przed komputerem w różnej częstotliwości. Większość rodziców twierdzi, że dzieci korzystają z komputera do 1 godziny dziennie (50%), 1-2 godziny dziennie (45,23%) oraz ponad 2 godziny (4,76%). Oprócz tego rodzice w zdecydowanej większości uważają, że posiadają kontrolę nad tym, co dziecko odwiedza w sieci (95,23%) (wykres 9). Choć podczas przeprowadzonego wywiadu wskazywano, że Internet przynosi wiele możliwości zagrożeń, gdyż rodzice nie są w stanie kontrolować dziecka przez cały czas.

Wykres 9. Posiadanie kontroli przez rodziców nad odwiedzaniem sieci przez uczniów

Źródło: badania własne

Rodzice posiadają wysoką świadomość istnienia cyberprzemocy w polskich szkołach (100%).

Badani dostrzegają różne przejawy cyberprzemocy. Poproszono ich o wskazanie natężenia występowania zjawiska cyberprzemocy, gdzie 1 oznacza najczęściej, a 6 – najrzadziej. Intensywność występowania klasowała się następująco:

- przemoc werbalna w sieci – używanie wulgaryzmów – 1
- umieszczanie ośmieszających zdjęć – 2
- nękanie – 3
- Szantażowanie – 4
- zastraszanie – 5
- umieszczanie ośmieszających zdjęć – 6.

Poza tym rodzice posiadają różne doświadczenia wobec cyberprzemocy. Z przeprowadzonych badań wynika, że ich doświadczenia są niewielkie. Jedna z respondentek opisała sytuację, w której jej dziecko było obśmiewane w sieci internetowej. Poza tym większość rodziców wskazuje, że dzieci bardzo często używają

wulgaryzmów i klną, z czym spotykają się na co dzień surfując po Internecie. Szczególne natężenie jest dostrzegalne na fanpage'ach portali społecznościowych oraz serwisach plotkarskich. Trzydziestu rodziców wskazało za siedlisko cyberprzemocy czaty internetowe. Uznano, że pojawiają się tam nie tylko niecenzuralne treści, ale również moderatorzy nie wykonują swojej pracy dostatecznie dobrze gdyż nie filtrują treści pojawiających się na kanale czatowym. Jedno z rodziców podało konkretny przykład portalu forka.pl, gdzie nastoletnie bez świadomości płynącego zagrożenia obnażają się oraz uzewnętrzniają wobec obcych osób. Rodzic uznał, że takie zachowanie może być prowokujące wobec pedofili oraz innych osób posiadających dewiacje seksualne.

Z przeprowadzonego wywiadu wynika, że świadomość rodziców na temat cyberprzemocy jest na poziomie średnim. Większość rodziców rozpoznaje zjawisko cyberprzemocy i potrafi je zdefiniować lecz nie do końca wie czy definicje są adekwatne do omawianego pojęcia.

Rodzice w większości są przekonani, że to szkoła powinna uświadamiać młodych ludzi czym jest cyberprzemoc oraz podejmować odpowiednie działania profilaktyczne. Jednocześnie nie mają przeciwwskazań, aby ich dziecko uczestniczyło w zajęciach edukacyjnych, gdyż są przekonani, że uchroni to ucznia przed wieloma zagrożeniami. Istotne jest również to, że rodzice nie potrafili wskazać działań profilaktycznych podejmowanych przez nauczycieli. Zarzucano nauczycielom lekceważenie tak istotnego tematu oraz spychanie edukacji w tym zakresie tylko na środowisko domowe. Kilkoro rodziców było świadome, że ich dzieci odbyły pogadankę na temat cyberprzemocy podczas lekcji wychowawczej. Jednocześnie wszyscy rodzice stwierdzili, że kwestionariusz ankiety oraz przeprowadzony wywiad z nimi oraz uczniami był pierwszym krokiem do podjęcia rozmowy z dziećmi na temat zjawiska cyberprzemocy. Wielu rodziców wyraziło znaczne zadowolenie z zaistniałej sytuacji.

1.2. Wiedza rodziców o zjawisku cyberprzemocy

Rodzice definiują cyberprzemoc w następujący sposób⁷⁹:

- „jest to sposób postępowania, który istnieje w sieci. Polega na tym, że jedna osoba robi drugiej krzywdę, ale nie w sposób fizyczny, a umysłowy”,
- „cyberprzemoc to czyn zabroniony, który ktoś w sieci internetowej robi drugiej osobie. Jest to np. stalking, albo wyśmiewanie”,
- „cyberprzemoc to czynności podejmowane przez osobę X wobec osoby Y, które są niedozwolone. Przykładowo dziecko hejtuje innych pod zdjęciami na portalu społecznościowym i nie ma świadomości, że robi komuś krzywdę, albo że można go za to skazać. Bo takie zachowanie podlega kilku paragrafom”,
- „cyberprzemoc to hejtowanie innych w różny sposób. Spotkałem się również z bardzo żenującym zachowaniem dzieci, które umieszczały kompromitujące zdjęcia innych”,
- „cyberprzemoc to coś okropnego. Dokonuje się ona wobec osoby, które nawet się nie widzi. Słyszałam wiele o stalkingu, o pedofilach w sieci oraz o innych okropnych rzeczach zwanych potocznie hejtowaniem”,
- „właściwie to nie wiem co to jest dokładnie cyberprzemoc, ale jestem przekonana, że jest to wyrządzanie krzywdy drugiej osobie i niekoniecznie zdawania sobie sprawy z tego, że robi się komuś krzywdę”,
- „jestem przekonana, że osoby, które dokonują cyberprzemocy doskonale wiedzą co robią. Choć nie do końca wiedzą, że ich czyny są karalne i można ich odnaleźć – nawet w tak anonimowym miejscu, jakim jest Internet”.

Rodzice chętnie definiowali zjawisko cyberprzemocy, a odpowiedzi często były do siebie zbliżone. W związku z powyższym wybrane tylko najciekawsze wypowiedzi, które nakreślają zjawisko cyberprzemocy. Należy podkreślić, że rodzicom sprawiło problem podanie przykładów cyberprzemocy występującej na terenie Polski. Najczęściej pojawiały się wypowiedzi, że cyberprzemocy dotyczy:

- stalkingu,
- wulgarnego zachowania wobec innych,
- obśmiewania zdjęć na stronach internetowych,
- pedofilii,

⁷⁹ Zachowano oryginalną pisownię.

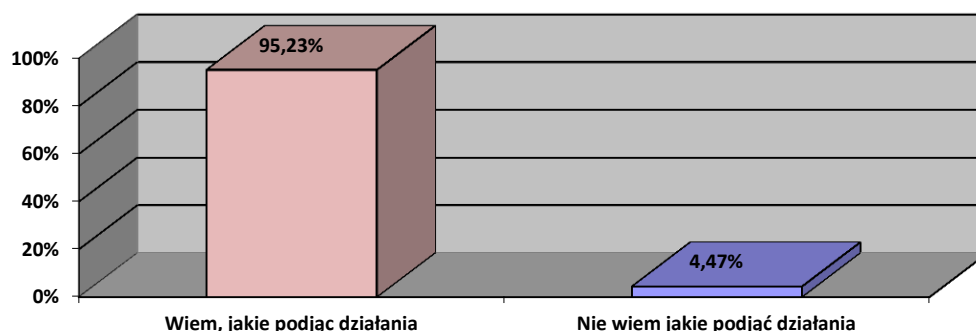
- przemocy na tle rasowym.

Rodzice twierdzą, że pojawiają się różne konsekwencje stosowania cyberprzemocy. Respondenci w 2,28% uważają, że prześladowcy ponoszą konsekwencje prawne. Bezkarność prześladowców podkreślano również podczas przeprowadzonego wywiadu. Rodzice są szczególnie zmartwieni tym, że dzieci są bezsilne wobec prześladowców. Poza tym nie posiadają dostatecznej wiedzy oraz doświadczenia, aby się skutecznie bronić. Nie wyczuwają również zagrożenia i są ufne wobec osób, które znają jedynie wirtualnie.

Konsekwencje emocjonalne ponosi według respondentów 50% osób. Badani często uznawali, że inne konsekwencje to przede wszystkim depresja, samobójstwa, zamknięcie w sobie, uzależnienia (47,72%). W trakcie wywiadu podkreślano, że konsekwencje cyberprzemocy pozostawiają trwały ślad w psychice dziecka. Nie zrównywano jej z tradycyjną przemocą lecz uważano, że jest tak samo brutalna.

Rodzice za skuteczne narzędzie walki z cyberprzemocą uznali uświadamianie zagrożeń związanych z cyberprzemocą (76,19%). Kolejnym narzędziem jest przedstawianie konsekwencji cyberprzemocy zarówno dla ofiary, jak i sprawcy (19,04%) oraz ograniczanie dostępu do Internetu (4,76%). W zestawieniu z przeprowadzonym wywiadem wielu rodziców wskazywało, że ograniczanie dostępu do Internetu nie pomoże im w ochronieniu dziecka przed cyberprzemocą. Jeden z rodziców uznał, że „zakazany owoc” może zachęcić dzieci, aby korzystały z medium, kiedy rodziców nie ma w domu, a to w konsekwencji prowadzi do kłamstwa, oszustwa i zaburzenia relacji pomiędzy rodzicami, a dzieckiem.

Respondenci uznali, że w 95,23% wiedzą, jakie działania należy podjąć wobec ofiary i sprawcy w przypadku stwierdzenia cyberprzemocy (wykres 10)

Wykres 10. Wiedza na temat podjęcia działań wobec ofiary i sprawcy cyberprzemocy

Źródło: badania własne

Rozpoznanie ofiary cyberprzemocy według rodziców nie jest łatwe. Większość z nich uznała, że dzieci nie przyznają się, iż są prześladowane, a rodzice nie mają możliwości rozpoznania, że takie sytuacje mają miejsce. Wiele osób uznało również, że rodzice bagatelizują skargi dzieci, gdyż powszechność zjawiska cyberprzemocy powoduje, że nie zawsze można rozpoznać prawdziwy problem. Jednak uznano, że dzieci, które są prześladowane za pośrednictwem Internetu mogą zachowywać się nienaturalnie np. nie chcą korzystać z Internetu, zamykają się w sobie, nie chcą rozmawiać o problemach lub stają się drażliwe. Oznacza to, że zmiana zachowania może być znaczącym symptomem wystąpienia problemu u dzieci.

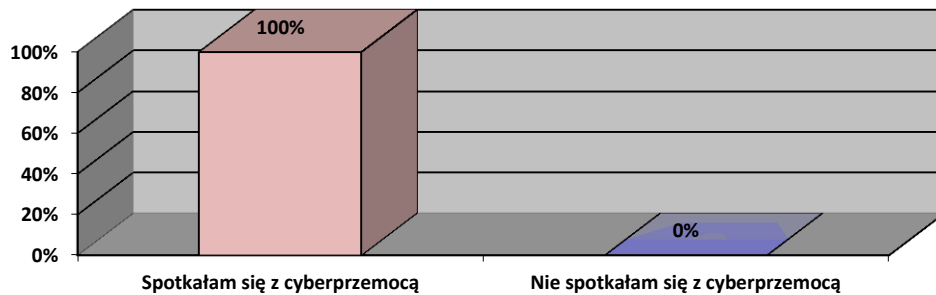
Badani wiedzą, że istnieje odpowiedzialność karna wobec sprawców cyberprzemocy. Jednak żadne z rodziców nie zna ustaw dotyczących walki z cyberprzestępcami. Kilko rodziców odniosło się ogólnie wskazując akty normatywne takie jak kodeks karny oraz kodeks wykroczeń i ustawę o ochronie danych osobowych.

Wiedza rodziców na temat cyberprzemocy jest na poziomie średnim. Rodzice rozpoznają zjawisko i znają podstawowe narzędzia walki z nią. Jednak wykazują się brakiem szczegółowej wiedzy na temat postępowania wobec ofiar i sprawców cyberprzemocy.

2. Analiza świadomości nauczycieli zjawiska cyberprzemocy

2.1. Świadomość nauczycieli zjawiska cyberprzemocy

W badanej grupie nauczycieli wszyscy spotkali się ze zjawiskiem cyberprzemocy (wykres 11).

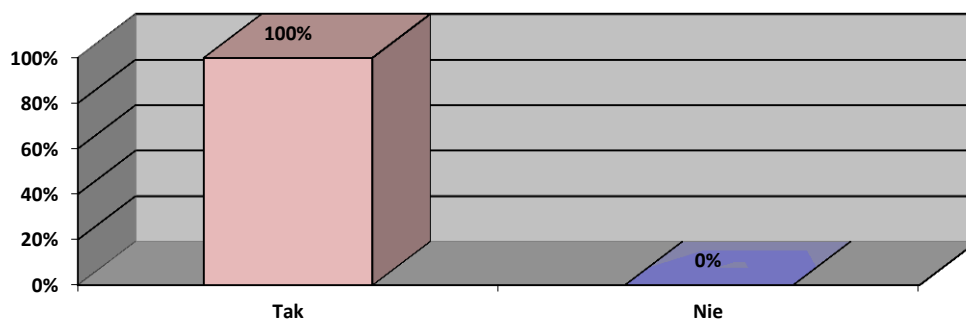
Wykres 11. Doświadczenie zjawiska cyberprzemocy

Źródło: badania własne

Zjawisko cyberprzemocy, z którym spotkały się nauczycielki są związane zarówno z pracą zawodową, jak i doświadczeniami osobistymi. Nauczycielki podawały przykłady takie, jak:

- „podczas pogadanki na lekcji wychowawczej uczniowie opowiadali, że bardzo często komentują inne osoby w sieci. Część dzieci obśmiewała kolegów, a nawet była zniesmaczona, że wyrażali się wulgarnie wobec innych i mieli z tego powodu świetną zabawę”,
- „wielokrotnie w mediach słyszy się o zjawisku cyberprzemocy. Ostatnio w Faktach podawano, że schwytano stalkera, który od wielu lat prześladował i nękał kobiety”,
- „w szkole zjawisko cyberprzemocy nie istnieje. Ono pojawia się, kiedy dzieci wracają do domu, a rodzice nie potrafią im zorganizować czasu. Brak zainteresowania ze strony rodziców tym, co dziecko robi doprowadza do tych problemów”,
- „obserwując uczniów, których uczę mam wrażenie, że wielu z nich na co dzień spotyka się ze zjawiskiem cyberprzemocy. Dzieci często opowiadają, że komentarz na temat gwiazdy czy celebryty był żenujący, albo bardzo wulgarny. Odnoszę często wrażenie, że rodzice mają niewielką wiedzę na temat tego, co dziecko robi w sieci i z jakimi treściami się spotyka”.

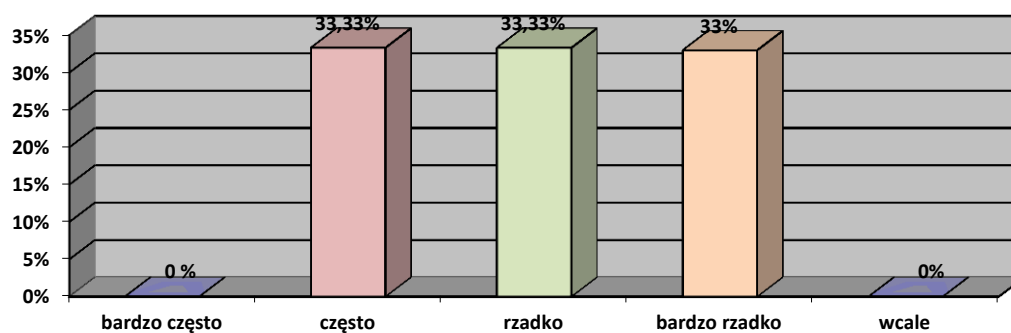
Wszyscy nauczyciele uznali zgodnie, że spotkało się ze zjawiskiem cyberprzemocy w szkole, w której pracują (wykres 12).

Wykres 12. Występowanie zjawiska cyberprzemocy w szkole

Źródło: badania własne

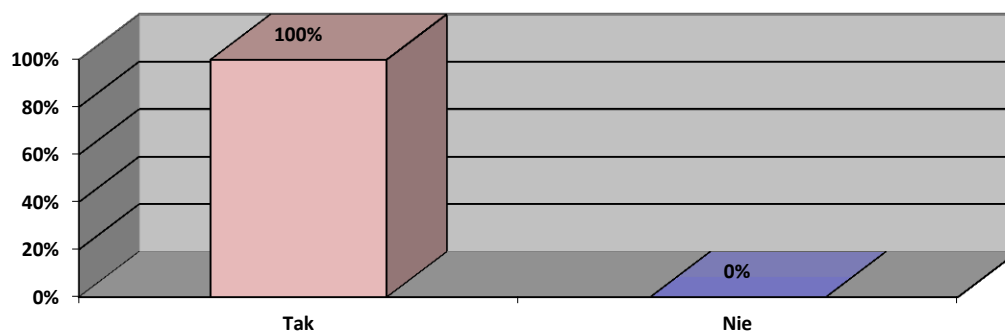
Częstotliwość występowania cyberprzemocy w szkole została uszczegółowiona na wykresie 13.

Wykres 13. Częstotliwość występowania cyberprzemocy w szkole

Źródło: badania własne

Nauczyciele są również zgodni w kwestii realnego zagrożenia cyberprzemocą (wykres 14).

Wykres 14. Wystąpienie zagrożenia cyberprzemocą

Źródło: badania własne

W związku z powyższym nauczyciele mieli wskazać, jakie przejawy cyberprzemocy pojawiają się najczęściej. Zgodnie z wynikami badań 1 określa najczęściej, a 6 najrzadziej:

- używanie wulgaryzmów, wyśmiewanie itp. – 1
- nękanie – 2
- umieszczanie ośmieszających zdjęć – 3
- zastraszanie – 4
- szantażowanie – 5
- podszywanie się pod kogoś – 6.

2.2. Wiedza nauczycieli o zjawisku cyberprzemocy

Badane nauczycielki zgodnie twierdziły, że cyberprzemoc to wyrządanie krzywdy drugiemu człowiekowi za pośrednictwem mediów. Jako jedyna grupa badanych uznały, że cyberprzemoc nie dotyczy tylko Internetu, ale każdej formy mediów, która w niebezpośredni sposób może wywołać bardzo złe skutki.

Wśród definicji pojawiały się następujące stwierdzenia:

- „jest to anonimowy sposób dokonywania aktu przestępstwa wobec innej osoby za pośrednictwem środków komunikacji”,
- „cyberprzemoc wykazuje się anonimowością sprawcy. Właściwie sprawca myśli,
że jest anonimowy i nienamierzalny. Ofiary cyberprzemocy są ciągle atakowane za pośrednictwem np. maili, wiadomości prywatnych, sms-ów, a także

szukanowane na forum publicznych na portalach społecznościowych przez komentowanie”.

- „cyberprzemoc to zjawisko, które dotyczy stosowania przemocy w Internecie. Sprawcy dokonują czynów wobec grupy rówieśniczej i są najczęściej anonimowi. Kryją się za loginami lub awatarami. Wielu z nich nie zdaje sobie sprawy, jak poważne konsekwencje niesie ze sobą to zjawisko i że może doprowadzić ofiarę do stanu samookaleczenia lub śmierci”.

Zdecydowana większość nauczycielek wymieniała wśród konsekwencji dla ofiary cyberprzemocy załamanie nerwowe, depresję oraz rozdrażnienie. Pojawiały się również takie określenia, jak samobójstwo, okaleczanie się, zmiana zachowania, zamknięcie w sobie oraz oddalenie od grupy rówieśniczej (wykluczenie).

Zdaniem badanych nauczycielek sprawcy cyberprzemocy czują się bezkarni, gdyż są przede wszystkim anonimowi. Jednak istnieją procedury, które umożliwiają wyśledzenie osoby, która dokonuje czynów zabronionych. Jednak z nauczycielek wskazała, że w kodeksie karnym cyberprzestępstwo jest nowością. Respondentka wskazała, że czynności dokonywane przez cyberprzestępców podlegają karze grzywny i pozbawieniu wolności do 2 lat. Są również związane z ochroną wizerunku zarówno osób prywatnych, jak i firm. Nauczycielka stwierdziła, że młodzi ludzie często podlegają modzie i oczerniają innych nie zdając sobie sprawy z tego, że popełniają przestępstwo.

Wielu nauczycieli uznało, że cyberprzemoc to zjawisko przed którym niełatwo jest uchronić dzieci. Każde dziecko w szkole miało do czynienia z cyberprzemocą w sposób pośredni lub bezpośredni. Nauczycielki były przekonane, że obecnie nie ma skutecznych narzędzi oraz działań profilaktycznych, które zaradzą temu problemowi. Respondentki czują się bezsilne wobec przemocy w Internecie. Mogą jedynie opowiadać dzieciom o skutkach cyberprzemocy na wybranych przykładach. Jednocześnie Ministerstwo Edukacji nie stwarza żadnych programów, które wspomagałyby ich pracę w tym zakresie. Pozostaje im jedynie rozmawiać podczas nielicznych zebrań z rodzicami i uświadamiać ich o niebezpieczeństwie płynącym z Internetu. Na konieczność pracy z rodzicami uczniów kładziono szczególny nacisk podczas przeprowadzonego wywiadu. Okazało się, że rodzice chcą współpracować z nauczycielami, ale często brakuje pomysłu lub możliwości finansowych, aby stworzyć odpowiednie narzędzia walki z zagrożeniem. Oprócz tego nauczycielki podczas

wywiadu podkreślały, że szkoła i rodzice stoją na równi we wszelkich działaniach profilaktycznych podejmowanych wobec dzieci.

Respondentki twierdzą, że rozpoznanie ofiary cyberprzemocy w grupie rówieśniczej często jest bardzo trudne. Nastolatki ze względu na okres dojrzewania mają zmienne humory i trudno uchwycić moment, w którym na prawdę występuje problem. Konieczne jest zbliżenie się do uczniów przez wychowawców, którzy nie tylko dbają o edukację podopiecznych, ale również mają za zadanie dbać o ich wychowanie i kształtowanie wartości.

Wielu respondentów wskazywało, że konieczne jest podjęcie działań wspólnie z rodzicami, którzy obserwują dzieci w środowisku domowym. Działania wobec ofiary cyberprzemocy określono w skali 1-5, gdzie 1 to najważniejsze zadanie, a 5 najmniej ważne.

- zawiadomić rodziców – 1
- zawiadomić dyrekcję szkoły – 2
- zapewnić dziecku opiekę pedagoga/psychologa – 3
- uniemożliwić rozpowszechnianie ośmieszających treści – 4
- przeprowadzić rozmowę uświadamiającą z klasą ofiary – 5.

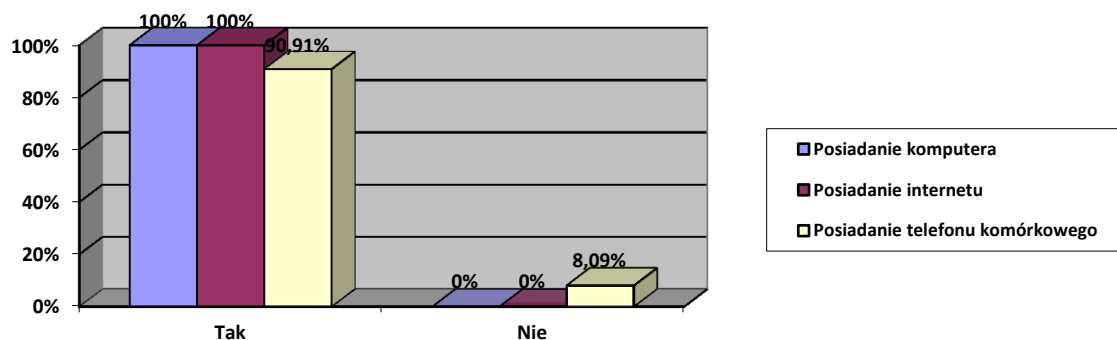
Wszyscy nauczyciele, którzy pełnią rolę wychowawcy podejmują pogadanki na lekcji wychowawczej o zjawisku cyberprzemocy (100%). W szkole podejmowane są nieliczne działania profilaktyczne w tym zakresie. Respondenci wskazywali, że rozmawia się o problemie zarówno z uczniami, jak i rodzicami. Poziom działań profilaktycznych jest niewielki. Zgodnie z przeprowadzonym wywiadem respondentki uznały, że działania profilaktyczne w szkole powinny zostać przygotowane lepiej oraz powinno wdrożyć się szeroko pojęte programy pomocy ofiarom cyberprzemocy. Jest to konieczne w celu rozpowszechnianiu wiedzy o niebezpieczeństwach oraz możliwości ochrony wobec sprawców przestępstwa.

3. Analiza świadomości uczniów zjawiska cyberprzemocy

3.1. Postrzeganie zjawiska cyberprzemocy przez uczniów

Dostęp do mediów zwiększa ryzyko zetknięcia się z cyberprzemocą. Wszyscy uczniowie posiadają w domu komputer (100%) oraz dostęp do Internetu (100%).

Uczniowie posiadają również własne telefony komórkowe (90,91%) (wykres 15). Oznacza to, że ryzyko jest wysokie.

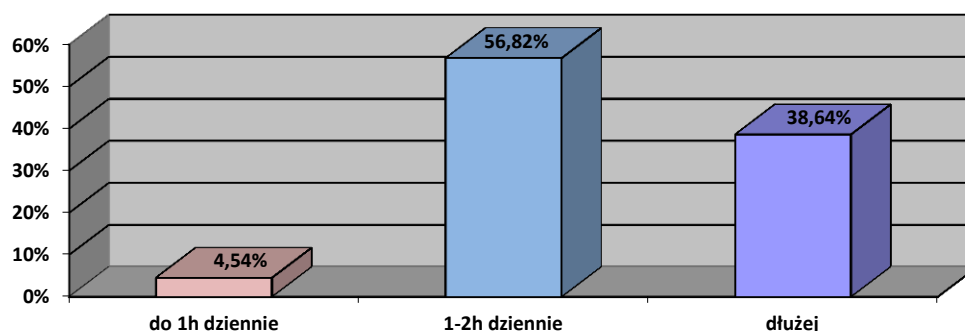

Wykres 15. Posiadanie komputera i dostępu do Internetu przez uczniów

Źródło: badania własne

Oprócz tego w przeprowadzonym wywiadzie uczniowie wskazywali, że rodzice w większości nie interesują się z jakich stron internetowych korzystają, jak również nie kontrolują przeglądanych przez nich treści. Część uczniów przyznała się, że kasuje historię przeglądania oraz potrafi usuwać logi w komputerze, aby uniknąć nieprzyjemnych pogadanek lub kary za wchodzenie na treści niedozwolone lub w czasie, gdy ma zakaz.

Częstotliwość korzystania z komputera przez uczniów potwierdza, że uczniowie mogą na co dzień spotkać się ze zjawiskiem cyberprzemocy. Uczniowie spędzają przed komputerem najczęściej 1-2 godziny dziennie (wykres 16).

Wykres 16. Czas poświęcony na korzystanie z komputera przez uczniów

Źródło: badania własne

Uczniowie wielokrotnie nie potrafili jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie „czym jest cyberprzemoc?”. Wielokrotnie uznawano, że jest to forma przemocy, ale odbywająca się w Internecie. Dzieci zwracały szczególną uwagę na to, że cyberprzemoc jest związana bardzo często z anonimowym działaniem, a prześladowcy działają z ukrycia. Przedstawiono wybrane definicje cyberprzemocy:

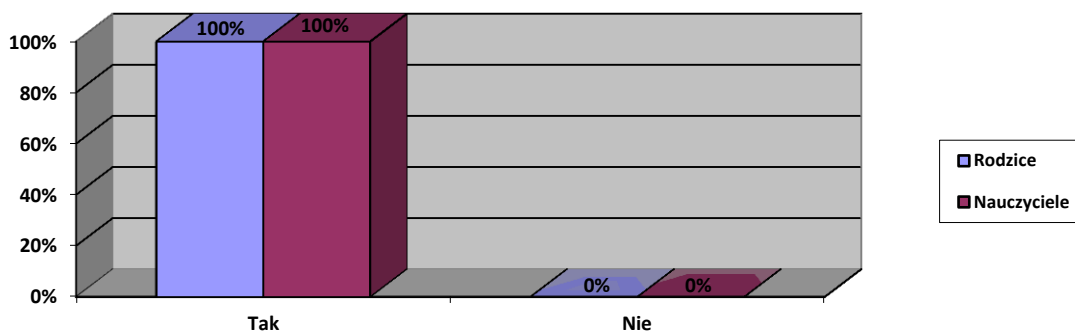
- „są takie czubki, co im się wydaje, że jak w sieci coś napiszą to nikt nie może im nic zrobić. Cyberprzemoc to działanie złe wobec innej osoby i krzywdzące”,
- „cyberprzemoc pojawia się w Internecie, czyli kiedy ktoś nie robi mi krzywdy fizycznej, ale może mnie skrzywdzić uczuciowo, psychicznie. Ofiara nie ma jak się bronić, bo jak coś napisze w Internecie to hejterzy i tak będą od niej silniejsi”,
- „cyberprzemoc jest wtedy, gdy ktoś anonimowo mnie obraża w Internecie i myśli, że nic mu się nie stanie. Ale zło wraca do człowieka i na pewno można ich złapać po ip, jak się napisze do administratora strony”,
- „cyberprzemoc to robienie komuś krzywdy przez Internet, albo dręcząc go przez komórkę. Można kogoś obrażać, wyzywać albo nękać. To są tzw. hejterzy. Obrażanie innych sprawia im przyjemność i czują, że nikt im nic nie zrobi”.

Rozróżnienie cyberprzemocy od zwykłej przemocy zostało ujęte przez uczniów w następujący sposób:

- „cyberprzemoc różni się tym od przemocy, że nie jest krzywdą fizyczną do chwili, gdy nie spotkam się z moim prześladowcą”,
- „cyberprzemoc jest psychiczna, a przemoc jest fizyczna i psychiczna”,
- „cyberprzemoc nie jest bezpośrednia, a przemoc jest bezpośrednia”,

- „cyberprzemoc kończy się, kiedy wyłączę komputer, a przemoc jest cały czas. Łatwiej uciec przed sprawcą cyberprzemocy”,
- „cyberprzemocy nie widać, a przemoc widać po siniakach”.

Zarówno rodzice, jak i nauczyciele rozmawiają z uczniami na temat zjawiska cyberprzemocy (100%) (wykres 17).

Wykres 17. Osoby rozmawiające z uczniami na temat zjawiska cyberprzemocy

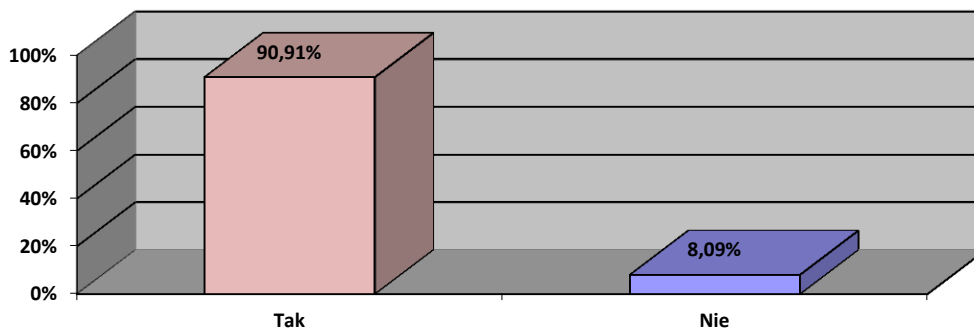
Źródło: badania własne

W przeprowadzonym wywiadzie respondenci uznali, że lepiej prowadzone są rozmowy przez nauczycieli niż rodziców. Wielu z nich stwierdziło, że rodzice nie rozmawiają z nimi na temat przemocy występującej w Internecie. Informują ich o zagrożeniach, ale nie podejmują żadnych działań. Nauczyciele potrafią lepiej do uczniów przez pokazywanie konkretnych przykładów oraz posiadanie większego dystansu do omawianego tematu. Oznacza to, że dzieci mają większe zaufanie do nauczycieli niż rodziców w kwestii rozmów na temat cyberprzemocy.

Wiedza uczniów o zjawisku cyberprzemocy jest dobra. Wielu z nich potrafi rozpoznać cyberprzemoc i wie, jakie niesie zagrożenia.

3.2. Doświadczenia uczniów zjawiska cyberprzemocy

Zdecydowana większość uczniów doświadczyła zjawiska cyberprzemocy (90,91%) (wykres 18).

Wykres 18. Doświadczenie cyberprzemocy

Źródło: badania własne

Opisując własne doświadczenia uczniowie przede wszystkim omawiali odczucia związane z uczestniczeniem w wirtualnej społeczności. Najwięcej komentarzy dotyczyło konta na portalu społecznościowym Facebook, gdzie podczas dzielenia się własnymi opiniami spotykali się z dezaprobatą, hejterstwem, a nawet bardzo ostrą krytyką. Dwoje uczniów zablokowało konta na portalu społecznościowym, aby uniknąć dalszych nieprzyjemności. Uczniowie przytoczyli następujące sytuacje:

- „Moi znajomi szykanowali mnie na FB. Obrażali i ciągle prawili złośliwości. W końcu zablokowałam konto”,
- „Znam osoby, które lubią na pudelku obrażać innych i bardzo się tym jarają”,
- „Kiedyś myślałam, że to mnie nie dotyczy. Kiedy zaczęłam dodawać zdjęcia na FB to pojawiły się osoby, które bardzo mnie krytykowały. Nie wiedziałam, że mogę ich zablokować i bardzo przeżywałam to, co pisały. Ale jak spotykałam ich w szkole to nie były już tak odważne. Wstydziłam się tego”.

Natomiast w przeprowadzonym wywiadzie wielu uczniów przyznało, że zna zarówno ofiary przemocy, jak i sprawców. Okazuje się również, że sprawcy cyberprzemocy często przenoszą swoją agresję poza cyberprzestrzeń. Uczniowie czują się zagrożeni ze strony oprawców nie tylko w świecie wirtualnym. Jednocześnie czują się bardzo bezsilni, bo nie czują wsparcia ze strony rówieśników, nauczycieli oraz rodziców.

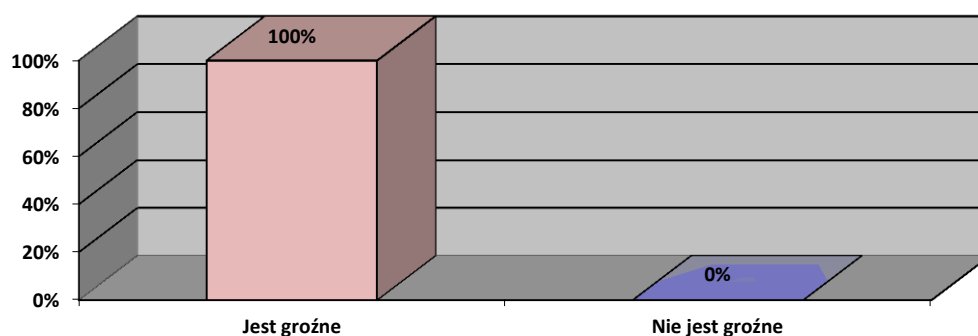
Uczniowie spotykają się codziennie z wieloma formami cyberprzemocy. Intensywność została wyrażona w liczbach 1-6, gdzie 1 oznacza najczęściej występujący, a 6 najrzadziej. Są to:

- umieszczanie ośmieszających treści – 1
- zastraszanie – 2
- używanie wulgaryzmów, wyśmiewanie itp. – 3
- nękanie – 4
- szantażowanie – 5
- podszywanie się pod kogoś – 6.

Cyberprzemoc niesie wiele zagrożeń. Uczniowie wymienili takie zagrożenia, jak:

- bardzo silne oddziaływanie na psychikę,
- zmiana zachowania,
- oddalenie się od rówieśników,
- zmiana szkoły,
- zrobienie sobie krzywdy,
- zrobienie komuś krzywdy,
- patologia,
- inni naśladują lidera grupy i przemoc się rozszerza poza środowisko cybernetyczne.

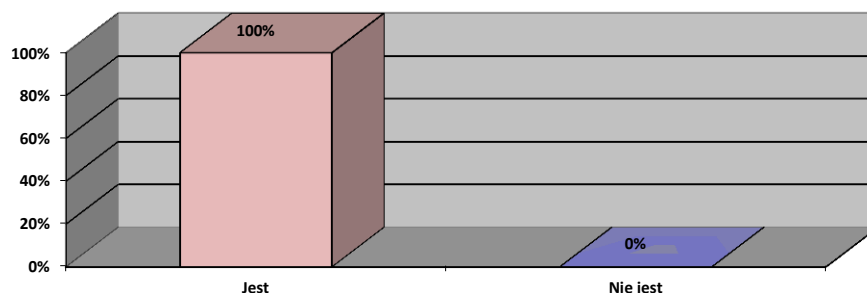
Wszyscy uczniowie zgodnie stwierdzili, że cyberprzemoc jest zjawiskiem groźnym (100%) (wykres 19).

Wykres 19. Groźność cyberprzemocy według uczniów

Źródło: badania własne

Jednocześnie uczniowie uważają, że podszywanie się pod kogoś w Internecie, publikowanie ośmieszających zdjęć, a także filmów należy w 100% określić cyberprzemocą (wykres 20).

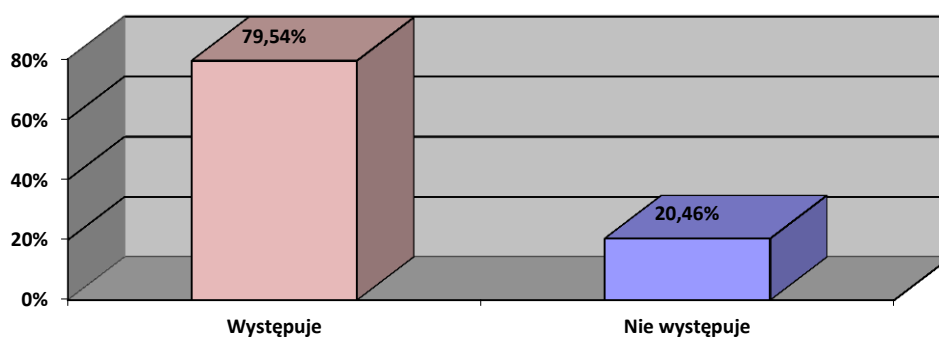

Wykres 20. Działanie ośmieszania, podszywania się itp. jest zjawiskiem cyberprzemocy

Źródło: badania własne

Wyszczególnione w kwestionariuszu ankiety działania były tożsame z przykładami podawanymi przez uczniów podczas wywiadu. Poza tym pojawiły się również szykanowania, psychiczne znęcanie się, szantaż oraz zmuszanie do zrobienia rzeczy, na które nie ma się ochoty.

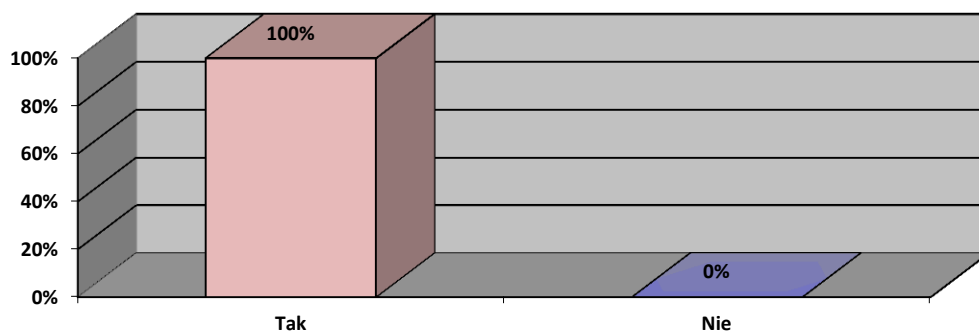
Respondenci wskazują także, że w ich szkole występuje zjawisko cyberprzemocy (wykres 21).

Wykres 21. Występowanie zjawiska cyberprzemocy w szkole według uczniów

Źródło: badania własne

Oprócz tego, wszyscy uczniowie obawiają się doświadczenia cyberprzemocy (100%). (wykres 22).

Wykres 22. Obawy przed doświadczeniem cyberprzemocy przez uczniów

Źródło: badania własne

Uczniowie czują się bezsilni wobec zjawiska cyberprzemocy i nie posiadają zbyt wielu narzędzi do walki z oprawcami.

Podsumowanie i wnioski

Internet jest powszechnie stosowanym medium zarówno w życiu codziennym, jak i w nauce. Jednak korzystanie z medium niesie ze sobą zagrożenia, które mogą okazać się niebezpieczne szczególnie dla młodych osób. Bardzo niebezpiecznym zjawiskiem, które rozpowszechnia się w sieci jest cyberprzemoc.

Zgodnie z założeniami teoretycznymi rozwój dziecka odbywa się równolegle z poznawaniem świata mediów. Oznacza to, że dziecko od pierwszych chwil życia uczestniczy w medialnym świecie i jest to dla niego środowisko naturalnie. Podobnie jak w realnym życiu, cyberswiat posiada zagrożenia, które mogą pozostawić trwałe i nieodwracalne skutki w psychice nastolatka.

W związku z tym podjęto badania, które miały na celu ukazanie trzech grup respondentów (rodzice, nauczyciele uczniowie) i przedstawienie ich opinii na temat zjawiska cyberprzemocy. Badania przeprowadzone w ilkowskiej Szkole Podstawowej wykazały, że każda z grup respondentów posiada różne doświadczenia na temat omawianego zjawiska. Przeprowadzone badania ankietowe oraz wywiad umożliwiły osiągnięci celu badawczego i zweryfikowanie hipotez.

Hipoteza 1: Rodzice mają małą świadomość występowania zjawiska cyberprzemocy w szkołach i grupach rówieśniczych, niemniej jednak wiedza ta stale rośnie.

Przeprowadzone badania wykazały, że rodzice posiadają wiedzę o zjawisku cyberprzemocy i są zainteresowani tym, w jaki sposób ich dzieci uczestniczą w wirtualnym świecie. Zjawisko cyberprzemocy jest na tyle powszechne, że zdają sobie sprawę z zagrożeń, są chętni do podejmowania działań profilaktycznych oraz bardzo zmartwieni tym, że ich dzieci są narażone na nieprzyjemności. Rodzice słyszeli o wielu przypadkach hejtowania innych. Wskazali również, że skutki cyberprzemocy oddziałują na młode osoby bardzo mocno, co może doprowadzić szczególnie do zmiany zachowania. Hipoteza potwierdziła się.

Hipoteza 2: Nauczyciele mają większą niż rodzice świadomość występowania zjawiska cyberprzemocy w szkołach i grupach rówieśniczych.

Nauczyciele to grupa, która wykazała się największą wiedzą na temat zjawiska cyberprzemocy. Pedagodzy są świadomi występowania agresji w sieci oraz wiedzą, że uczniowie jej doświadczają. Starają się podejmować działania profilaktyczne.

Przeprowadzone badania potwierdziły hipotezę. Oznacza to, że nauczyciele są grupą kompetentnych osób, które posiadają odpowiednią wiedzę do udzielania pomocy uczniom w przypadku wystąpienia problemów.

Hipoteza 3: W większości przypadków, uczniowie szkół podstawowych doświadczyli cyberprzemocy lub byli jej świadkami. Większość z nich jednak nie doświadczyła trwałych skutków cyberprzemocy.

Uczniowie ilkowskiej szkoły posiadają wiedzę na temat cyberprzemocy. Są świadomie występowania problemu i potrafią w prawidłowy sposób zdefiniować pojęcie. Wielu uczniów na co dzień doświadcza cyberprzemocy i prawdopodobnie były ofiarami lub sprawcami przemocy w sieci. Z wypowiedzi uczniów wynika, że cyberprzemoc jest powszechna oraz trudno znaleźć racjonalne rozwiązanie dla występującego problemu.

Cyberprzemoc występuje w szkołach, ale szkoła nie jest źródłem występowania problemu. Dostępność do mediów wymaga dojrzałości, której brakuje wielu młodym osobom. Prawdopodobnie wynika to z braku wychowania, prawidłowych wzorców, nadmiaru wolnego czasu lub braku zainteresowań. Przeprowadzone badania nie wykazały rozwiązań dla występującego problemu. Jednak należy podkreślić, że działania profilaktyczne stosowane przez nauczycieli są niewystarczające i należy wprowadzić nowe zajęcia, które umożliwią uczniom walkę z występującym zagrożeniem.

Cyberprzemoc jest przemocą przede wszystkim psychiczną. Anonimowi oprawcy często pozostają bezkarni, co powoduje, że ofiary nie podejmują walki w celu ukarania winnych osób. Środowisko rodzinne i szkolne powinno być dla ucznia miejscem bezpiecznym, gdzie może zwierzyć się ze swoich problemów oraz skutecznie je rozwiązać. W rezultacie oznacza to, że należy podjąć działania, które uświadomią młodym ludziom, że każdy kto dopuszcza się czynów zabronionych zostanie ukarany, a Internet nie zapewnia anonimowości.

Spis wykresów

Wykres 1. Na kim głównie spoczywa odpowiedzialność za bezpieczeństwo dzieci w Internecie?.....	37
Wykres 2. Płeć respondentów – uczniów	43
Wykres 3. Miejsce zamieszkania nauczycieli.....	43
Wykres 4. Doświadczenie zawodowe nauczycieli	44
Wykres 5. Wykształcenie badanych rodziców	44
Wykres 6. Płeć badanych rodziców	45
Wykres 7. Dostęp dzieci do Internetu.....	46
Wykres 8. Posiadanie przez dzieci telefonu komórkowego	46
Wykres 9. Posiadanie kontroli przez rodziców nad odwiedzaniem sieci przez uczniów	47
Wykres 10. Wiedza na temat podjęcia działań wobec ofiary i sprawcy cyberprzemocy	51
Wykres 11. Doświadczenie zjawiska cyberprzemocy	52
Wykres 12. Występowanie zjawiska cyberprzemocy w szkole	53
Wykres 13. Częstotliwość występowania cyberprzemocy w szkole	53
Wykres 14. Wystąpienie zagrożenia cyberprzemocą	54
Wykres 15. Posiadanie komputera i dostępu do Internetu przez uczniów	57
Wykres 16. Czas poświęcony na korzystanie z komputera przez uczniów	58
Wykres 17. Osoby rozmawiające z uczniami na temat zjawiska cyberprzemocy.....	59
Wykres 18. Doświadczenie cyberprzemocy	60
Wykres 19. Groźność cyberprzemocy według uczniów.....	61
Wykres 20. Działanie ośmieszania, podszywania się itp. jest zjawiskiem cyberprzemocy	62
Wykres 21. Występowanie zjawiska cyberprzemocy w szkole według uczniów	62
Wykres 22. Obawy przed doświadczeniem cyberprzemocy przez uczniów	63

Bibliografia

Pozycje zwarte

1. Birch A., Malim T., *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, PWN, Warszawa 2002.
2. Bykowska B., Załęcki J., *Wybrane zjawiska patologii społecznej wśród młodzieży z peryferyjnych dzielnic Gdańska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego Gdańsk 2005.
3. Dolżyńska B., Łaszczyca P., *Biomedyczne podstawy rozwoju z elementami higieny szkolnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
4. Frankowski P., Juneja A., *Portale społecznościowe. Budowa, administracja i modernizacja*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2009.
5. Fundacja „Razem Bezpieczniej”, *Cyberniebezpieczeństwa. Nie bać się, znaczy rozumieć i wiedzieć*, Graphus Sp. z o.o., Szczecin 2009.
6. Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe. teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, PWN, Warszawa-Kraków 1999.
7. Goban-Klas T., Sienkiewicz P., *Spółczesność informacyjna: szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999.
8. Gruszczyński L. A., *Kwestionariusze w socjologii Budowa narzędzi do badań surveyowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Warszawa 2001.
9. Harwas-Napierała B., Przetacznik-Gierowska M., Trempała J., *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, t. 1, PWN, Warszawa 2002.
10. Jaczewski A., *Biologiczne i medyczne podstawy rozwoju człowieka*, Wydawnictwo „ŻAK”, Warszawa 2003
11. Jopkiewicz A., Suliga E., *Biomedyczne podstawy rozwoju człowieka*, Wydział Pedagogiczny WSP w Kielcach, Radom-Warszawa 1998.
12. Kamiński A., *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej, Metodologia pedagogiki społecznej*, R. Wroczyński, T. Pilch, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974.
13. Khamisy D. AL., *Edukacja przedszkolna a integracja społeczna*, Wydawnictwo „ŻAK”, Warszawa 2006.
14. *Kompetencja medialna Popularna encyklopedia mass mediów*, red. Skrzypczak J., Kurpisz, Poznań 1999.
15. Kozłowska A., *Oddziaływanie mass mediów*, SGH, Warszawa 2006.
16. Kuć M., *Wiktymologia*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.
17. Łobocki M., *Metody badań pedagogicznych*, Oficyna wydawnicza Impuls, Warszawa 1978.

18. Melosik Z., *Mass media, tożsamości rekonstrukcje kultury współczesnej* [w:] *Media - Edukacja – Kultura: W stronę edukacji medialnej*, red. W. Skrzydlewski, S. Dylak, PTTIME, Poznań - Rzeszów 2012.
19. Mrozowski M., *Między manipulacją a poznaniem. Człowiek w świecie mass mediów*, COMUK, Warszawa 1991.
20. Nowak S., *Metodologia badań socjologicznych*, PWN, Warszawa 1970.
21. Pieter J., *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wydaw. im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa 1984.
22. *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, red. Kozaczuk F., Urban B., Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2001.
23. Przetacznikowa M., Makiełło-Jarża G., *Psychologia rozwojowa*, WSiP, Warszawa 1979.
24. *Psychologia. Podręcznik akademicki*, pod red. J. Strelaua, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.
25. Pyżalski J., *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna- zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań* M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.) *Człowiek i uzależnienia*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JA, Pułtusk-Warszawa 2010.
26. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, „Śląsk” SP. z o.o., Katowice 1995.
27. Węglińska M., *Jak pisać pracę magisterską?*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005.
28. Wilgocka-Okoń B., *Gotowość szkolna dzieci sześcioletnich*, Wydawnictwo „ŻAK”, Warszawa 2003.
29. Zajączkowski K., *Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.
30. Żebrowska M., *Psychologia dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1986.

Słowniki i czasopisma:

1. *Dziecko*, [w:] Reber A. R., *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2000.
2. Bardziejewska M., *Okres dorastania – szanse rozwoju*, „Remedium” 2004, nr 11.
3. Becelowska D., *Hobby, przyzwyczajenie czy uzależnienia?*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000, nr 3.
4. Jabłoński S., *Wiek szkolny – zagrożenia rozwoju*, „Remedium” 2003, nr 10.
5. Podlewska J., *Odpowiedzialność prawna za cyberprzemoc w stosunku do nieletnich*, „Cyberprzemoc” 2009, nr 1.
6. Sabicka E., Knol K., A. Matuszewska, *Agresja elektroniczna wśród młodzieży - rodzaje, skutki, profilaktyka*, „Meritum” 2010, nr 2.
7. Słaboń-Duda A., *Wczesna relacja matka-dziecko i jej wpływ na dalszy rozwój emocjonalny dziecka*, „Psychoterapia” 2011, nr 2.

8. Walrave M., Herman W., *Skutki cyberbullyingu – oskarżenie czy obrona technologii?*, „Cyberprzemoc” 2009, nr 1.
9. Wojtasik Ł., *Przemoc rówieśnicza z użyciem mediów elektronicznych – wprowadzenie do problematyki*, „Cyberprzemoc” 2009, nr 1.
10. Wojtasik Ł., *Rodzice wobec zagrożeń dzieci w Internecie*, „Cyberprzemoc” 2009, nr 1.
11. Wrzesień A., *Profilaktyka cyberprzemocy przykłady działań*, „Cyberprzemoc” 2009, nr 1.

Netografia

1. Brejnak W., *Czy twój przedszkolak dojrzał do podjęcia nauki w szkole?*
http://www.portaledukacyjny.krakow.pl/files/Krakow_-_Gotowosc_szkolna_fragmenty_wykladu.pdf [dostęp: 17.02.2014].
2. Izraelska J., *Dziecko w wieku szkolnym – jego rozwój psychoruchowy i emocjonalny*
<http://poradnialipno.c0.pl/szesciolatek/DZIECKO%20W%20WIEKU%20SZKOLNYM%20i%20JEGO%20ROZWOJ.pdf> [dostęp: 17.02.2014].
3. Jabłońska J., *Zagrożenia dla dzieci i młodzieży związane z Internetem*
[http://www.poradnia.sosnowiec.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=87:zagroenia-dla-dzieci-i-modziey-zwizane-z-internetem&catid=2:dzia-psychologiczny&Itemid=102](http://www.poradnia.sosnowiec.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=87:zagrozenia-dla-dzieci-i-modziey-zwizane-z-internetem&catid=2:dzia-psychologiczny&Itemid=102) [dostęp: 29.04.2014].
4. *Jak reagować na cyberprzemoc. Poradnik dla szkół*
http://www.kuratorium.lodz.pl/data/other/poradnik-jak_reagowac_na_cyberprzemoc.pdf [dostęp: 29.04.2014].
5. Kruszewska A., *Mass media i edukacja*
<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kancir1/subor/Kruszewska.pdf> [dostęp: 25.03.2014].
6. Lubiewska G., *Uzależnienia – gry komputerowe i netoholizm*
<http://zssio.eu/files/pedagog75/uzaleznienia.pdf> [dostęp: 26.03.2014].
7. Ostojski J., *Mass media zagrożeniem dla procesu socjalizacji i bezpieczeństwa psychicznego dzieci i młodzieży* <http://pbc.up.krakow.pl/Content/1206/media.pdf> [dostęp: 26.03.2014].
8. *Rozwój psychiczny dziecka od 0 do 10 lat* http://www.brateg-barlinek.pl/home/images/stories/artykuly/pliki/ROZWJ_PSYCHICZNY_DZIECKA_OD_0_DO_10_LAT.doc [dostęp: 17.02.2014].
9. Świerczyńska K., *Ofiary Cyberprzemocy*
<http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/131249,ofiary-cyberprzemocy.html> [dostęp: 30.04.2014].
10. Woynarowska B., *Rozwój fizyczny oraz motoryczny dzieci i młodzieży*
http://www.wydawnictwopzwpl.pl/download/spis_tresci/231200100.pdf [dostęp: 17.02.2014].

Aneks

Załącznik 1

Kwestionariusz ankiety skierowany do rodziców uczniów szkoły podstawowej w Ilkowicach

Zwracam się z uprzejmą prośbą o wypełnienie ankiety. Wybraną odpowiedź należy zakreślić znakiem X. We wskazanych pytaniach istnieje możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi. ankieta ma charakter anonimowy – zebrane informacje zostaną wykorzystane wyłącznie w celach naukowych.

1. Płeć:

kobieta mężczyzna

2. Wiek (według rocznika) lat

3. Miejsce zamieszkania

miasto wieś

4. Wykształcenie:

podstawowe średnie wyższe

5. Czy Pana/Pani dziecko ma dostęp do Internetu?

tak nie

6. Czy Pana/Pani dziecko posiada własny telefon komórkowy?

tak nie

7. Ile czasu dziennie Pani/Pana dziecko spędza przed komputerem?

0 -1 godziny 1-2 godziny więcej niż 2 godziny

8. Czy posiada Pan/Pani kontrolę nad tym, co Pańskie dziecko odwiedza w sieci?
 tak nie
9. Czy uważa Pan/Pani, że istnieje realne zagrożenie cyberprzemocą w polskich szkołach?
 tak nie
10. Proszę zdefiniować cyberprzemoc:
.....
.....
.....
11. Jakie – według Pana/Pani – przejawy cyberprzemocy zdarzają się najczęściej w grupie rówieśniczej? Proszę ponumerować od 1 do 6 (gdzie 1 – występujące najczęściej, 6 – najrzadziej).
☐ umieszczanie ośmieszających zdjęć	☐ podszywanie się pod kogoś innego
☐ zastraszanie	☐ szantażowanie
☐ używanie wulgaryzmów, wyśmiewanie itp.	☐ nękanie
12. Jakie są Pana/Pani doświadczenia wobec cyberprzemocy? (Proszę krótko opisać)
.....
.....
.....
13. Proszę podać przykłady występowania cyberprzemocy w naszym kraju:
.....
.....
.....
14. Jakie są – według Pana/Pani – najpoważniejsze konsekwencje związane z cyberprzemocą?
 emocjonalne prawne inne
(jakie?).....

15. Jak – według Pana/Pani – można chronić dziecko przed cyberprzemocą?
- ograniczając jego dostęp do komputera
 - uświadamiając mu zagrożenia związane z cyberprzemocą
 - przedstawienie konsekwencji cyberprzemocy zarówno dla ofiary jak i sprawcy.
 - inne (jakie?).....
16. Czy wie Pan/Pani jakie działania wobec ofiary i sprawcy należy podjąć w przypadku stwierdzenia cyberprzemocy?
- tak nie
17. Jak – Pana/Pani zdaniem – rozpoznać ofiarę cyberprzemocy?
-
-
-
18. Jakie działania profilaktyczne podejmowane są wobec cyberprzemocy szkole do której uczęszcza Pana/Pani dziecko?
-
-
-
19. Proszę podać przykład odpowiedzialności karnej wobec sprawcy cyberprzemocy:
-
-
-

Uprzejmie dziękuję za wypełnienie ankiety

Kwestionariusz ankiety skierowany do nauczycieli uczniów szkoły podstawowej w Ilkowicach

Zwracam się z uprzejmą prośbą o wypełnienie ankiety. Wybraną odpowiedź należy zakreślić znakiem X. We wskazanych pytaniach istnieje możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi. ankieta ma charakter anonimowy – zebrane informacje zostaną wykorzystane wyłącznie w celach naukowych.

1. Płeć:

kobieta

mężczyzna

2. Wiek (według rocznika..... lat

3. Miejsce zamieszkania

miasto

wieś

4. Nauczany przedmiot:

5. Ilość przepracowanych lat

od 0-5 lat

od 5-10 lat

od 10-20 lat

więcej

6. Proszę zdefiniować cyberprzemoc:

.....
.....
.....

7. Czy spotkał/a się Pan /Pani z cyberprzemocą?

tak

nie

8. Jeśli tak, proszę opisać wybrane zdarzenie (jeśli nie proszę pominąć to pytanie):

.....
.....
.....

9. Czy spotkał/a się Pan/Pani ze zjawiskiem cyberprzemocy w szkole w której Pan/Pani pracuje?

tak

nie

10. Jak często Pan/Pani zdarzają się akty cyberprzemocy rówieśniczej uczniów szkoły podstawowej?
- bardzo często rzadko
 bardzo rzadko wcale
 często
11. Czy uważa Pan/Pani, że istnieje realne zagrożenie cyberprzemocą w polskich szkołach?
- tak nie
12. Jakie – według Pana/Pani – przejawy cyberprzemocy zdarzają się najczęściej w grupie rówieśniczej? Proszę ponumerować od 1 do 6 (gdzie 1 – występujące najczęściej, 6 – najrzadziej).
- umieszczanie ośmieszających zdjęć podszywanie się pod kogoś innego
 zastraszanie szantażowanie
 używanie wulgaryzmów, wyśmiewanie itp. nękanie
13. Proszę wymienić przynajmniej dwie możliwości konsekwencji cyberprzemocy dla ofiary:
-
.....
.....
14. Proszę wymienić przynajmniej dwie możliwości konsekwencji cyberprzemocy wobec sprawcy cyberprzemocy:
-
.....
.....
15. Jak – według Pana/Pani – należy chronić dzieci przez cyberprzemocą?
-
.....
.....

16. Jak – według Pana/Pani – można rozpoznać ofiarę cyberprzemocy?
.....
.....
.....
17. Proszę ponumerować od 1 do 5 działania, które należy podjąć względem ofiary cyberprzemocy (gdzie 1 – działania najważniejsze, 5 – najmniej ważne)
- zawiadomić rodziców
 - zawiadomić dyrekcję szkoły
 - uniemożliwić rozpowszechnianie ośmieszających treści
 - przeprowadzić rozmowę uświadamiającą z klasą ofiary
 - zapewnić dziecku opiekę pedagoga/psychologa
18. Jeśli jest Pan/Pani wychowawcą, czy porusza Pan/Pani temat cyberprzemocy na lekcjach wychowawczych?
- tak nie
19. Jakie działania profilaktyczne podejmowane są wobec zjawiska cyberprzemocy w szkole w której Pan/Pani pracuje?
.....
.....
.....

Uprzejmie dziękuję za wypełnienie ankiety

Kwestionariusz ankiety skierowany do uczniów szkoły podstawowej w Ilkowicach

Zwracam się z uprzejmą prośbą o wypełnienie ankiety. Wybraną odpowiedź należy zakreślić znakiem X. We wskazanych pytaniach istnieje możliwość zaznaczenia więcej niż jednej odpowiedzi. ankieta ma charakter anonimowy – zebrane informacje zostaną wykorzystane wyłącznie w celach naukowych.

1. Płeć:

- kobieta mężczyzna

2. Wiek (według rocznika..... lat

- miasto wieś

3. Czy posiadasz w domu komputer?

- tak nie

4. Czy posiadasz dostęp do Internetu?

- tak nie

5. Czy posiadasz telefon komórkowy?

- tak nie

6. Ile czasu dziennie spędzasz przed komputerem?

- 0 -1 godziny 1-2 godziny więcej niż 2 godziny

7. Czym –według – Ciebie jest cyberprzemoc?

.....
.....
.....

8. Czym cyberprzemoc różni się od zwykłej przemocy?
.....
.....
.....
9. Czy rodzice rozmawiają z Tobą na temat cyberprzemocy?
 tak nie
10. Czym nauczyciele rozmawiają z Tobą o cyberprzemocy?
 tak nie
11. Czy doświadczyłeś/aś cyberprzemocy?
 tak nie
12. Jeśli tak, to jak się czułeś/łaś w zetknięciu z cyberprzemocą?
(jeśli nie, pomini to pytanie)
.....
.....
.....
13. Jak myślisz, jaka forma cyberprzemocy zdarza się najczęściej?
(gdzie 1 – występujące najczęściej, 6 – najrzadziej).
☐ umieszczanie ośmieszających zdjęć	☐ podszywanie się pod kogoś innego
☐ zastraszanie	☐ szantażowanie
☐ używanie wulgaryzmów, wyśmiewanie itp.	☐ nękanie
14. Jakie zagrożenie dla dzieci może nieść według Ciebie cyberprzemoc?
.....
.....
.....
15. Czy uważasz, że cyberprzemoc może być groźna?
 tak nie
16. Czy podszywanie się pod kogoś innego w Internecie lub publikowanie ośmieszających zdjęć bądź filmów można nazwać cyberprzemocą?
 tak nie

17. Czy uważasz, że w Twojej szkole występuje zjawisko cyberprzemocy?

tak

nie

18. Czy obawiasz się cyberprzemocy?

tak

nie

Uprzejmie dziękuję za wypełnienie ankiety

Pytania do wywiadu przeprowadzonego z uczniami Szkoły Podstawowej w Ilkowicach

1. Jak oceniasz rozmowy na temat cyberprzemocy przeprowadzane przez rodziców?
2. Jak oceniasz rozmowy na temat cyberprzemocy przeprowadzane przez nauczycieli?
3. Czy i jak rodzice kontrolują treści, które oglądasz w Internecie?
4. Czy Twój koledzy/ koleżanki z klasy byli ofiarami bądź sprawcami cyberprzemocy?
5. Jakie działania można według Ciebie zaliczyć do cyberprzemocy?

Pytania do wywiadu przeprowadzonego z rodzicami uczniów Szkoły Podstawowej w Ilkowicach

1. Czy uważa Pan/Pani, że działania profilaktyczne prowadzone w szkole, do której uczęszcza Pana/Pani dziecko są zadowalające? Dlaczego?
2. Czy widzi Pan/Pani realną potrzebę przeprowadzania zajęć edukacyjnych z zakresu cyberprzemocy w szkołach? Dlaczego?
3. Kto Pana/Pani zdaniem w największym stopniu odpowiada za edukację dzieci w zakresie cyberprzemocy?
4. Które zjawisko uważa Pan/Pani za groźniejsze, przemoc „tradycyjną” czy cyberprzemoc? Dlaczego?
5. Według Pana/Pani Internet przynosi dzieciom więcej możliwości czy zagrożeń?

Pytania do wywiadu przeprowadzonego z nauczycielami Szkoły Podstawowej w Ilkowicach

1. Czy uważa Pan/Pani, że działania profilaktyczne prowadzone w szkole w której jest Pan/Pani zatrudniona są zadowalające? Dlaczego?
2. Czy widzi Pan/Pani realną potrzebę przeprowadzania zajęć edukacyjnych z zakresu cyberprzemocy w szkołach? Dlaczego?

3. Kto Pana/Pani zdaniem w największym stopniu odpowiada za edukację dzieci w zakresie cyberprzemocy?
4. Które zjawisko uważa Pan/Pani za groźniejsze: przemoc „tradycyjną” czy cyberprzemoc? Dlaczego?
5. Według Pana/Pani Internet przynosi dzieciom więcej możliwości czy zagrożeń?

Metryka pracy dyplomowej

Dane ogólne

Nazwa Uczelni	Małopolska Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Tarnowie
Wydział	Wydział Nauk Społecznych
Kierunek	Pedagogika
Tryb studiów	niestacjonarne

Dane Autora

Imię	Barbara
Nazwisko	Piotrowska
Nr albumu	12601

Dane Promotora

Imię i nazwisko wraz z tytułami naukowymi	Prof. dr hab. inż. Janusz Morbitzer
---	-------------------------------------

Dane na temat pracy dyplomowej

Tytuł pracy	Świadomość zjawiska cyberprzemocy wśród uczniów szkoły podstawowej, ich rodziców i nauczycieli
Rodzaj pracy	licencjacka

Streszczenie pracy – abstrakt pracy dyplomowej (100-200 słów)

Celem niniejszej pracy dyplomowej było zbadanie poziomu świadomości zjawiska cyberprzemocy wśród uczniów szkoły podstawowej, ich rodziców i nauczycieli. Podjęto próbę omówienia tematu dotyczącego występowania cyberprzemocy w szkole w Ilkowicach. Celem badań było poznanie opinii rodziców, uczniów oraz nauczycieli na temat zjawiska cyberprzemocy. Pracę podzielono na dwie części. W części pierwszej umieszczono teoretyczne zagadnienia dotyczące cyberprzemocy jako zjawiska społecznego. W części drugiej zamieszczono rozważania metodologiczne, a następnie wyniki badań własnych. W rozdziale tym określono cel, pytania badawcze, a także omówiono metody, techniki oraz narzędzia badawcze. W ostatnim rozdziale na podstawie przeprowadzonej ankiety oraz wywiadu umieszczono wyniki badań, które podzielono na trzy grupy: dotyczące rodziców, nauczycieli oraz uczniów.

Słowa kluczowe (5-15 słów)

cyberprzemoc, przemoc, agresja, media, Internet, cyberbullying, uzależnienia, netoholizm